

Makale / Article

“Mânası Sahihtir” Tabiri ve Hakkında Bu İfadenin Kullanıldığı Rivayetler*

Sinan Pala**

Özet

Muhaddisler, rivayetlerin hangi derecede Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nisbet edilebileceği meselesini, oluşturdukları birtakım istilâhlarla tespit ve ifade etmeye çalışmışlardır. Özellikle hicrî V. yüzyıldan itibaren mevzû rivayetleri bir araya getirmek amacıyla telif edilen eserlerde ve daha sonra, insanlar arasında hadis diye meşhur olmuş rivayetlerin hakikatlerini beyan etmek maksadıyla yapılan çalışmalarda, muhaddislerin bazı rivayetler hakkında sıkça “mânası sahihtir” ifadesini kullandıkları müşâhade edilmektedir. Bu makalede, öncelikle “mânası sahihtir” tabirinin daha çok kullanıldığı hadis türü olan mevzû hadisle ilgili özet bilgiler verilmiştir. Akabinde “لا أصل له ولكن معناه صحيح / aslı yoktur fakat mânası sahihtir” ifadesinden neyin kastedildiği, hangi anlamda ve ne tür rivayetler için kullandığı, “mânası sahihtir” ifadesinin ne zaman ve ilk olarak kim/kimler tarafından kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bazı mevzûât eserlerinde “mânası sahihtir” ifadesinin zikredildiği rivayetler hakkında kısa malumatlar da verilmiştir. Son olarak da, Ali el-Kârî'nin *el-Esrâru'l-merfû'a* isimli eserinde “mânası sahihtir” dediği rivayetlerden bazıları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zayıf hadis, mevzû hadis, mânası sahihtir, Ali el-Kârî.

* Bu çalışma, *Mânası Sahihtir Tabiri ve Ali el-Kârî'nin el-Esrâru'l-merfû'a'sında Hakkında Bu İfadeyi Kullandığı Rivâyetler* (Yalova Üniversitesi, 2018) isimli yüksek lisans tezin-den türetilmiştir.

** Ümraniye İlçe Müftülüđü Kâzım Karabekir Orta Cami Uzman İmam Hatibi,
sinanpala82@hotmail.com.

The Expression “*Sahih* in terms of Meaning” and the Narrations Described with This Expression

Abstract

Traditionalists had tried to identify and express the issue that to what degree traditions can be attributed to the Prophet (pbuh) with some terms they coined. It is seen that traditionalists frequently used the phrase “*sahih* in terms of meaning” about some narrations especially in compilation of fabricated (*mawdū'*) traditions since the fifth Islamic century and later sources written to reveal the true nature of the traditions well-known by the people. In this article, first of all, short information on the type of fabricated tradition about which the expression “*sahih* in terms of meaning” had been used more is given. Subsequently, it was tried to determine what was meant by the expression “there is no basis of it but its meaning is *sahih*”, its meaning, about what types of traditions it was used, and also when and by whom the expression “*sahih* in terms of meaning” was used for the first time. Then, short information is given about the traditions described with this expression in some *mawdū'āt* literature. Finally, some traditions described with this expression in 'Alī al-Qārī's *al-Asrār al-marfū'a* are studied.

Keywords: Weak tradition, fabricated tradition, *sahih* in terms of meaning, 'Alī al-Qārī.

Giriş

Sünnetin önemi ve dindeki konumu hasebiyle, hadislerin müslüman fert ve toplumu için ne denli önemli bir mâna taşıdığı tartışmasız bir hakikattir. Sahâbe ve daha sonra da ulemâ, bu nebevî mirası kendilerinden sonrakilere nakletme meselesini, dinin muhafazası olarak addetmişler ve bu mânada çok büyük gayretler sarfetmişlerdir. Dört halife devrinde safiyeti büyük ölçüde korunan hadisler, özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle zuhûr eden fitne neticesinde oluşan hizipleşmeler ve bunun neticesinde her bir grubun kendi görüşlerine dayanak teşkil edecek rivayet bulma arayışı, hadis vaz'ını beraberinde getiren amillerden biri olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde aynı zamanda nebevî emaneti muhafaza noktasında birçok ilim de neşet etmiştir.

Hadis edebiyatı içerisinde temel umdeyi teşkil eden *mustalahul-hadis* ilmi, rivayet, râvi ve mervî'nin hallerini bütün yönleriyle inceleyerek, netice itibariyle rivayetin kabul veya reddedilmesi bağlamında vaz' edilmiş ve zamanla da tekâmül etmiş kaidelerden oluşan bir ilim dalıdır. Rivayet asrında sıhhat-zaaf noktasında genelde sahih ve sakim (zayıf) olarak adlandırılan hadisler, daha sonra hasen hadis kavramıyla birlikte üçlü taksime tabi tutulmuşlardır. Bu noktada özellikle rivayet asrından sonra, başka birçok kavram yanında, genelde bazı zayıf rivayetler ve daha sonra da aslı bulunamayan fakat hadis diye meşhur olmuş bazı rivayetler hakkında ulemâ tarafından kullanılan "mânası sahihtir" tabiri dikkat çekmektedir. Birçok muhaddisin kullandığı mezkûr tabiri, Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) de, mevzû hadislere tahsis ettiği iki eserinden özellikle *el-Esrâru'l-merfû'a*'da yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, "mânası sahihtir" ifadesi önce kavramsal olarak tetkik edilecek ve daha sonra da bu kavramsal temel çerçevesinde hakkında bu ifadenin kullanıldığı rivayetler incelenecektir. Netice olarak, güncelliğini korumasıyla birlikte, tespit edilebildiği kadarıyla şu ana kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış¹ bulunan "mânası sahihtir" ifadesinden, muhaddislerin neyi amaçladığı ve ifadenin hangi anlamda kullanıldığı açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu tür rivayetlerin mâna açısından istimal edilip edilemeyeceği ortaya konulmaya çalışılacak ve ilgili rivayetlere hangi açıdan bakılması gerektiği belirtilecektir.

1 Tespit edilebildiği kadarıyla Arap dünyasındaki âlimlerden bazıları, bu konuya az da olsa temas etmişlerdir. Bu konuda yüzeysel de olsa yapılan bir çalışma, Yüsrâ Saîd Abdullâh tarafından kaleme alınmıştır. Bk. Abdullâh, Yüsrâ Sa'd, "*et-Tenkîh li'l-ehâdisi'lleti leyse lehâ aslun ve ma'nâhâ sahihun (cem'an ve dirâseten bi't-tatbîk 'alâ kitâbi'l-Mekâsidi'l-hasene li'l-Hâfiz es-Sehâvi*", Mecelle Dirâsât Da'aviyye, 27(2014), s. 5-61.

I. Mevzû Hadis

Hadis usulü eserlerinde genellikle ıstılâh mânasıyla tanıtılan mevzû hadis, وضع kelimesinden ism-i mef'ûl olarak türetilmiştir. “وضع” kelimesi, üçüncü bâbdan kullanıldığı zaman, “yere bırakmak, atmak, mahvetmek, bir şeyi kalpte gizleyip açığa vurmamak” mânalarına gelmektedir.² Bununla birlikte, indirmek, kıymetten düşürmek mânalarına gelen الحط kelimesiyle de kullanılmakta حط من حطه veya حط من قيمته şeklinde söylendiğinde “bir şeyin kıymetini, değerini düşürmek” anlamlarını ihtiva etmektedir.³

Mevzû hadis, muhaddislerin ıstılâhında, Allâh Rasûlü'nün (s.a.v.) ağzından uydurulan ve iftira edilerek ona nisbet edilen söz, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylemediği, yapmadığı veya takrir etmediği bir şeyin kendisine nisbet edildiği rivayet mânalarına gelmektedir. Diğer bir tarifi ise, 'kizb'le cerh edilmiş olan bir râvinin rivayet ettiği hadis şeklindedir.⁴ Murtezâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) mevzû hadisi, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) iftira edilerek onun adına uydurulan sözler olarak tarif etmiştir.⁵ Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1997) ise, muhaddislerin yaptığı tarifleri birleştirerek onların mevzû hadisi şöyle izah ettiklerini belirtmiştir: “Söz, fiil ve takrir olarak Rasûlullâh'tan (s.a.v.) sūdûr etmemiş fakat hatayla, kasten, bilmeyerek veyahut da dini bozmak için ona izâfe edilen hadistir.”

Mevzû hadisin hangi şekillerde olabileceği hususuna gelince, bazen uyduranın kendisine ait bir sözü Rasûlullâh'a (s.a.v.) izâfe etmesi şeklinde olur ki mevzû hadislerin çoğunluğu böyledir. Bazen de uyduran kişinin, selef-i sâlihînin veya bazı ileri gelen şahsiyetlerin sözlerini yahut İsrâîlî bazı haberleri vb. Rasûlullâh'a (s.a.v.) nisbet etmesidir. Bir başka çeşidi de, hadis uyduran kişinin, senedi zayıf bir hadise geçerlilik kazandırmak için metne sahih bir sened monte ederek rivayet etmesi şeklinde ortaya çıkar. Hatayla veya yanılarak sahâbe ve başkalarına ait olan doğru sözlerin Rasûlullâh'a (s.a.v.) izâfe edilmesine de mevzû hadis denmiştir.⁶

Mevzû rivayetlere, hadis denilmesinin, bu rivayetlerin hadis eserlerinde zikredilmesinin ve mevzûât kitaplarının hadis kitapları olarak görülmesinin bazı sebepleri olduğu belirtilmiştir. Abdülfettâh Ebû Gudde, mevzû sözün hadis

2 İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1300, VIII, 396-401; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*, İstanbul: İFAV, 2011, s. 13-14.

3 Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebû tahkîki't-türâs, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1426/2005, s. 771; Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mustafa el-Hicâzî, Kuveyt: Matba'atu Hükümeti'l-Kuveyt, 1405/1985, XXII, 335.

4 Abdullah Aydın, *Hadis İstılâhları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2011, s. 183.

5 Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, XXII, 340.

6 Ebû Gudde, Abdülfettâh, *Lemehât min târihi's-sünne ve ulûmi'l-hadis*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1417, s. 80-81.

diye isimlendirilmesinde bir sakınca olmadığını belirttikten sonra, Hâfız es-Sehâvî'nin (ö.902/1497) *el-Mekâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine* eserinin⁷ adındaki *el-ehâdis* sözüyle lügat mânası itibarıyla kullandığını nakletmiştir. Yalan bir sözün hadis diye isimlendirilmesine ise, İmam Müslim'in (ö.261/875) mukaddimesinde zikrettiği “Yalan olduğunu görerek, bilerek benden bir hadis rivayet eden, iki yalancıdan (veya yalancılardan) biridir”⁸ hadisini delil getirmiş ve Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bu hadisinde yalan sözü hadis diye isimlendirdiğini belirtmiştir.⁹

Âlimler, hadis kelimesinin lügat mânasını dikkate alarak veya uydurma sözleri hadis sananların yanlış kanaatlarına nazaran ‘mevzû hadis’ tabirini kullanmakta bir beis görmemişler, mevzû hadislerin zayıf hadislerin altında incelenmesini de aynı mantıktan yola çıkarak incelemişlerdir.¹⁰ Bir başka açıdan, yalancılıkla ta'n edilen râvi hakkında verilen hükmün zann-ı galib yoluyla verilmiş olup kesin olmadığı, çünkü yalancı olanların da bazen doğru söyleyebileceklerini İbn Hacer ifade etmiştir.¹¹ Mevzûât kitaplarının hadis kitapları başlığı altında incelenmesinin ise, yukarıda ifade edilen sebeplerle birlikte, mevzû rivayetleri tanıtmaya ve bu rivayetler hakkında verilen hükümleri bildirme amacına matuf olduğu belirtilmiştir.¹²

II. “Mânası Sahihtir” Tabiri ve Bazı Mevzûât Eserlerinde “Mânası Sahihtir” Denilen Rivayetler

A. “Mânası sahihtir” Tabiri

Zayıf hadisler hakkında, daha ziyade zayıf hadisin derece bakımından en alt tabakasında bulunan mevzû rivayetlerle ilgili olarak muhaddislerin, isnadını zayıf gördükleri bazı rivayetler için “اسناده ضعيف ومعناه صحيح/isnadı zayıf, mânası sahihtir” tarzında ifadeler kullandıkları veya ilgili rivayeti naklettikten sonra, bu

7 Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *el-Mekâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, nşr. Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1399/1979, s. 3.

8 Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Hacâc en-Nisâbüri, *Sahîhu Müslim* (mukaddime), nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire: Daru'l-hadis, 1412/1991, I, 9.

9 Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 80.

10 Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 15.

11 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nüreddîn İtr, Dımaşk: Matba'atü't-tıbâh, 1421/2000, s. 89. İbn Hacer'in bu konudaki görüşünün devamı şöyledir: “... Fakat hadise vâkıf olan ilim erbabı kuvvetli bir melekeye sahiptirler ve bu meleke sayesinde râvinin doğru söyleyip söylemediğini ayırt ederler. Bunu da ancak anlayışı tam, zihni parlak, kavrayışı kuvvetli ve râvinin yalan söyleyip söylemediğine delâlet eden karinelere ait köklü bilgisi olan kimseler yapabilir.”

12 Sehâvî, *Fethu'l-mugis bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-'Trâki*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, Medine: el-Mektebetü'l-Selefiyye, 1388/1968, I, 235; Felâte, Ömer b. Hasan Osmân, *el-Vaz' fi'l-Hadis*, Dımaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 1401/1981, I, 110-111.

rivayetin isnadının olmadığı, aslının bulunmadığı (لا أصل له)¹³ gibi tespitlerin ardından “معناه صحيح/ولكن معناه صحيح”¹⁴ dedikleri görülmektedir. Âlimlerin, bu gibi ifadeleri özellikle mevzû rivayetlerle alâkalı olarak kullandıkları müşâhade edilmektedir.

Kaynakların imkân ölçüsünde tetkiki neticesinde, “mânası sahihtir”¹⁵ ifadesine benzeyen “معناه قائم” ifadesinin ilk defa İbn Râhûye (ö. 238/853) tarafından kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. İbn Râhûye, ilim talep etmenin farziyeti ile ilgili bir rivayet hakkında, bu konuda sahih bir haberin bulunmadığını, fakat söz konusu rivayetin “معناه قائم /mânasının kâim”¹⁶ olduğunu ifade etmiştir.¹⁷

“Mânası sahihtir” ifadesini ilk kez kullanan kişinin ise İbn Hazm olduğu tespit edilmiştir. İbn Hazm, fıkıh ve fıkıh usulüne dair yazdığı *el-Muhallâ* adlı eserinde kendi görüşüne muhalif gördüğü bir rivayet¹⁸ hakkında ilgili haberin

13 لا أصل له ifadesinden muhaddislerin neyi kastettikleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân el-Kârî, *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'*, nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê, Beyrut: Mektebû'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1398/1978, (Nâşirin mukaddimesi, s. 17-42); Yüsrâ Sa'd, *et-Tenkîh*, s. 9-11.

14 Bunun yanı sıra, معناه ثابت, معناه مأثور, صحيح المعنى gibi ifadeler de kullanılmıştır, bk. Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fî'l-ahbârî'l-mevzû'a*, nşr. Muhammed es-Sabbâğ, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1391/1971, s. 163, 165, 170, 227, 282, 283; Sehâvî, *el-Mekâsidü'l-hasene*, s. 5, 156, 232,

15 Ulema, özellikle mütekaddimin zamanında bir rivayet hakkında صحيح معناه veya صحيح معناه ifadesini kullandıkları zaman, lügat manasında değil, istilâh mânasında kullanmışlardır. Yani sened bakımından bu rivayet sahihtir demek istemişlerdir. Burada ise, âlimlerin, zayıf hadisler ve özellikle de mevzû rivayetler hakkında kullandıkları “mânası sahihtir” ifadesiyle ne kastettikleri tetkik edilmektedir. Mezkûr ifadenin istilâhî anlamda kullanılışı için bk. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Tehzîbü'l-âsâr ve tafsilü's-sâbit 'an Resûlillâhi sallâllâhu 'aleyhi ve sellem mine'l-ahbâr*, (*Müsnedü Ömer İbn el-Hattâb*), thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire: Matba'atu'l-medenî, 1375, I, 427; II, 713, 897; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta'i Mâlik*, neşre hazırlayan: Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî, Âişe bint Hüseyin es-Süleymânî, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1428/2007, II, 298, 398.

16 Yani, aynı veya benzer mânada bir aslının olduğu kastedilmektedir.

17 Bk. Mervezî, İshâk b. Mansûr el-Mervezî, *Kitâbü'l-mesâil 'an imâmeyyi ehli'l-hadîs Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Raheveyh*, thk. Süleymân b. Abdullah, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1425/2004, IX, 4654.

18 Mezkûr rivayet, “لا ضرر ولا ضرار /zarar verme ve zarara, zararlar karşılık verme yoktur” şeklindedir. Bu rivayet kaynaklarda bazı ilâvelerle geçmektedir. Mezkûr rivayet Ubâde b. Sâmit (İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430-2009, “Ahkâm”, 17), İbn Abbâs (İbn Mâce, “Ahkâm”, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 55; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb, *el-Mu'cemül-evsât*, thk. Târik b. İvazullah, Abdülmuhsin b. İbrahim, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995, IV, 125; a.mlf., *el-Mu'cemül-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404-1983, XI, 228-229, 302; Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut: Dâru'l-

mürsel ve isnadındaki zayıf bir râviden ötürü hadisin zayıf olmasına rağmen mânasının sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁹ İbn Hazm, kitabının bir başka yerinde, âmâ bir kişinin şehâdetinin makbuliyeti konusunu işlerken, kendisinin sahih görmediği bir rivayet²⁰ zikretmekte ve bu rivayetin isnadındaki zayıf bir râvi nedeniyle sahih olmadığını fakat mânasının sahih olduğunu ifade etmektedir.²¹

İbn Abdilber (ö. 463/1071) ise, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'* adlı eserine yazdığı *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* isimli şerhinin üç yerinde zikrettiği rivayetin²² akabinde “mânası sahihtir” ifadesini kullanarak kendi görüşünü şu şekilde belirtmiştir:

وَقَدْ رَوَى حَنْشُ بْنُ قَبِيَسٍ الرَّحْبِيُّ عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ أَبِي عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ جَمَعَ بَيْنَ صَلَاتَيْنِ مِنْ عَنِيٍّ غَدِرٍ فَقَدْ أَتَى أَبَا مِنْ أَبْوَابِ الْكِبَائِرِ وَمَنْ شَهِدَ شَهَادَةً فَأَجْتَنَحَ بِهَا مَالَ مُسْلِمٍ فَقَدْ تَبَوَّأَ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ وَمَنْ شَرِبَ شَرَابًا حَتَّى يَذْهَبَ عَقْلُهُ الَّذِي رَزَقَهُ اللَّهُ فَقَدْ أَتَى أَبَا مِنْ أَبْوَابِ الْكِبَائِرِ وَهَذَا حَدِيثٌ وَإِنْ كَانَ فِي إِسْنَادِهِ مِنْ لَا يُحْتَجُّ بِمِثْلِهِ أَيْضًا مِنْ أَجْلِ حَنْشٍ هَذَا فَإِنَّ مَعْنَاهُ صَحِيحٌ مِنْ وَجْهِهِ.

“Haneş b. Kays er-Rahabî, İkrime (ö. 105/723)'den, O da, İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-688), Rasûlullâh'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: Kim, özürsüz olarak iki namazı cem ederse, büyük günahlardan bir günah işlemiştir. Kim, yaptığı (batıl) şahitlikle müslüman bir kişinin malının yok olmasına sebep

---

ma'rife, 1422/2001, III, 470), Ebû Sa'îd el-Hudrî (Hâkim, *Müstedrek*, II, 57-58; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 684, III, 470; Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, *Muvatta'ul-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Ebûzabî (Abudabi): Müessesetü Zayad b. Sultan, 1425/2004, IV, 2758), Ebû Hureyre (Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 470), Ebû Lübâbe (Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988, I, 294), Sa'lebe b. Mâlik (Taberânî, *el-Mu'cemû'l-kebir*, II, 86), Câbir b. Abdillâh (Taberânî, *el-Mu'cemû'l-ewsât*, V, 238.) ve Hz. Âişe (Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 469, Taberânî, *el-Mu'cemû'l-ewsât*, I, 90) tarafından rivayet edilmiştir. Mezkûr rivayet genel anlamda zayıf olarak görülürken, Hâkim, Müslim'in şartına uygun sahih bir isnada sahip olduğunu belirtmiş ve Zehebî de bunu tasdik etmiştir (a. yer.). Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*ini tahkik eden Şuayb el-Arnaûd, ilgili hadisin tahkikinde şu bilgilere yer vermiştir: “Nevevî, bu rivayetin birçok turuku olduğunu, birbirlerini takviye ettiğini belirtip, ilgili hadisin hasen mertebesinde olduğunu zikretmiştir. İbnü's-Salâh, ilgili rivayet hakkında Darekutnî'nin bu hadisi değişik tarikleriyle rivayet ettiğini ve bunların toplamının bu rivayeti takviye edip onu hasen mertebesine çıkarttığını, özellikle Ebû Dâvûd'un, 'bu hadisin fıkım üzerinde döndüğü hadislerden olduğunu' söylediğini belirtmesi, bu rivayetin zayıf olmadığını göstermektedir.” (*Müsned*, V, 55-56, dipnot 1). Rivayet ve değerlendirilmesi için bk. Zeylai, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbü'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye*, tsh. Muhammed Avvâme, Cidde: Müessesetü'r-reyyân, ts. IV, 384-386.

19 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelûsî, *el-Muhallâ*, thk. Muhammed Münir ed-Dimaşkı, Mısır: İdâretü't-Tabâ'ati'l-Müniriyye, 1350, VIII, 241.

20 Rivayet için bk. İbn Hacer, *et-Telhisü'l-habir fi tahriri ehâdisi'r-Râfi'iyyi'l-kebir*, nşr. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs, Mekke: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995, IV, 363.

21 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 434.

22 “Mânası sahihtir” denilen rivayetlerden sadece bu rivayet, metinde zikredilecek, diğer rivayetler ise ilgili kaynaklara atıf yapılarak belirtilecektir.

olursa, muhakkak o kişi cehennemdeki yerini hazırlamış olur. Kim de, Allâh'ın kendisine bahsettiği aklını giderecek kadar içki içerse, büyük günahlardan bir günah işlemiş olur.

Her ne kadar isnadında, kendisiyle ihticâc edilmeyen kimselerden olan Haneş,²³ yer almış olsa da, bu, mânası birçok yönden sahih bir rivayettir.”²⁴

İbn Abdilber, mezkûr eserinin başka yerinde de bir hadis²⁵ naklettikten sonra, hadisi bu lafızla müsned şekilde rivayet eden kimseyi bilmediğini, ancak mânasının sahih ve sabit olduğunu belirtmekte ve daha sonra aynı mânada sabit başka bir rivayeti nakletmektedir.²⁶ Yine İbn Abdilber, İmam Mâlik'in belâğ türü bir rivayetini²⁷ nakledilmiş hali dışında ne müsned ne de maktû şekilde herhangi

23 Haneş hakkında bilgi için bk. İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, thk. İbrahim Zeybek, Âdil Mürşid, Müessesetü'r-risâle, 1416-1995, I, 434; Rivayetin değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bk. İbnü's-Siddîk, Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed İbnü's-Siddîk el-Gumârî, *el-Müddâvi li-'ileli'l-Câmi'i's-sağîr ve Şerhi'l-Münâvi*, Mısır: Dâru'l-kütübî, 1996, VI, 248-250.

24 İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî el-Endelîsî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Saîd Ahmed A'râb, Ribat, 1396/1976, V, 77. Rivayet için bk. Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Matba'atu Mustafa el-Halebî, 1398/1978, “Ebvâbu's-salât”, 138; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zây, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1412-1992, I, 242-243; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XI, 215-216 (bu eserde bu rivayet, üç ayrı rivayet -11538, 11540 ve 11541 nolu rivayetler- şeklinde geçmektedir); Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Keşfü'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr 'ale'l-Kütübî's-sitte*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1399-1979, II, 125-126; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn* (Zehebî'nin *Telhis*yle beraber), Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1417/1997, I, 400; Hâkim, Haneş'in Yemenli olup Kûfe'de ikâmet ettiğini ve sika bir râvi olduğunu belirtir, *Müstedrek*, I, 400. Fakat Zehebî, Haneş'in zayıf bir râvi olduğunu söyler, bk. İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Misrî, *Muhtasarü İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehebî 'alâ Müstedreki Ebî 'Abdillâh el-Hâkim*, thk. Abdullah b. Hamed el-Lahidân, Riyad: Dâru'l-Âsime, 1411, I, 223-224. Tirmizî, ise, mezkûr eserinde -aynı yer- bu rivayetin zayıf olduğunu, Haneş'in (İsmi: Ebû Ali Hüseyin b. Kays er-Rahabî), muhaddisler tarafından zayıf bir râvi olarak görüldüğü ve Ahmad b. Hanbel ve başkalarının kendisini taz'if ettiklerini belirtir.

25 Rivayet için bk. Mâlik, *Muvatta'*, “Vukûtü's-salât”, 183; Rivayet mürsel olduğundan dolayı zayıf kabul edilmiştir, bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 309.

26 İbn Abdilber, *et-Temhîd*, V, 260;

27 Belâğ (بلاغ) kelimesinin çoğulu olan belâğât (بلاغات), istilahî olarak, “belağanî: Bana ulaştı ki...” diyerek nakledilen haber. Bu şekilde nakledilen bir haber, aksi belli oluncaya kadar *munkatî'*, dolayısıyla za'if hükmündedir (Abdullah Aydın, *Hadis Istilâhları Sözlüğü*, s. 40). İmam Mâlik'in, *Muvatta'* da altmış bir adet 'belâğ'ı mevcuttur. Bunlardan dört tanesi hariç diğerleri başka bir tarikle müsned olarak rivayet edilmiştir. Zürkânî *Muvatta'* şerhinde, *Fethu'l-Bârî*'den naklederek (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî*, nşr. Abdülaziz b. Abdullah Baz, Abdurrahmân b. Nâsır el-Berrâk, Ebû Kuteybe Nazzâr Muhammed el-Fârâyâbî, Riyad: Dâru Tayyibe, 1426/2005, III, 663.) İbn Hacer'in *belağanî* şeklinde nakledilen bir rivayet hakkında “aslinin olmadığı” dediğini zikrettikten sonra, bunun mânasıyla ihticac edilebileceğini, çünkü *belağ*'ın uydurma değil de zayıf hadisin kısımlarından olduğunu özellikle de

birinin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet ettiğini bilmediğini, bu hadisin, *Muvatta'*da nakledilen ve ne müsned ne de mürsel bir şekilde aslı bulunamayan dört rivayetten²⁸ birisi olduğunu söylemektedir. Daha sonra mânasının sahih olduğunu belirterek, ilgili rivayetin mânasının sahihliğine delâlet edecek âyet ve hadisleri nakletmektedir.²⁹ *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî* adlı eserinde ise, "ilim öğrenmenin her müslümana farz olduğuyla" ilgili rivayeti diğer tarikleriyle birlikte naklettikten sonra, ilim ehlinin, mezkûr rivayetin senedlerini eleştirseler de mânasının sahih olduğunu belirttiklerini ifade etmektedir.³⁰

İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'an* adlı eserinde, Nahl sûresinin yüz altıncı âyetinin³¹ tefsirinde, ikrah altında olan bir kişiden sâdir olan fiillerde mesuliyet bulunmadığı ilgili meşhur bir rivayeti³² aktardıktan sonra, ilgili haberin her ne kadar isnadı sahih değilse de mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.³³

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), uydurma denecek kadar zayıf olan rivayetleri incelediği *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye* adlı eserinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Hz. Ali ile ilgili söylediği bir rivayeti incelerken, bu rivayetin³⁴ (sened itibarıyla) sahih olmadığı, mânasının sahih olduğunu belirtmiştir.³⁵ İbnü'l-Cevzî, 'Muâz hadisi' diye şöhret bulmuş rivayetle³⁶ ilgili de aynı ifadeyi kullanmış, bu

---

Mâlik'in belâğatlarının daha da kuvvetli olduğunu ifade etmektedir. Bk. Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf, *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta' el-İmâm Mâlik*, nşr. Komisyon, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1407/1987, I, 205.

28 İbnü's-Salâh, *Vaslu belâğati'l-Muvatta'* adlı eserinde, aslı bulunamayan bu dört rivayetin senedlerini araştırmış ve bu rivayetlere delâlet edecek başka rivayetler nakletmiştir. 'Nisyan hadisi' diye bilinen bu rivayetin de birçok yönden sahih senedlerinin bulunduğunu belirtmiştir. Bk. *Vaslu belâğati'l-Muvatta'* thk. Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. Sıddık, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Tâhir el-Cezâirî'nin *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*'in sonunda birlikte basılmıştır), Beyrut: Mektebü'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, 1416/1995, II, 912-937.

29 İbn Abdilber, *et-Temhid*, XXIV, 375.

30 İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994, I, 53.

31 "Kim iman ettikten sonra Allâh'ı inkâra sarparsa, kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere, kim kalbini inkâra açarsa işte Allâh'ın gazabı bunlardır..." Nahl, 14/106.

32 Rivayet için bk. İbn Mâce, "Talâk", 16; Rivayetin diğer tarikleri ve değerlendirilmesi için bk. İbn Hacer, *Telhisü'l-habîr*, I, 510-512.

33 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003, III, 163.

34 Rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, III, 148-149; Hâkim, bu rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu belirtmekte ve mezkûr rivayetle ilgili bazı bilgiler aktarmaktadır. Zehebî ise, ilgili rivayet hakkında, râvileri sika bile olsa bunun münker bir rivayet olduğunu, hatta uydurma olmaktan uzak olmadığını belirtmektedir (bk. a. yer).

35 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, nşr. Halil el-Meys, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1403-1983, I, 222.

36 Rivayetin tahrîç ve değerlendirilmesi için bk. İbn Hacer, *et-Telhisü'l-habîr*, IV, 336-337.

rivayeti fakihler kitaplarında zikredip delil olarak kabul etseler de rivayetin (senedinin) sahih olmadığını, mânası sahih olsa da aslının bilinmediğini belirtmiştir.³⁷

İmam Kurtubî (ö. 671/1273) ise, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* isimli tefsirinde, Bakara sûresinin sekizinci âyetini³⁸ tefsir ederken, bazı rivayetler zikretmektedir. Ebû Rezîn el-Ukaylî'nin Rasûlullâh'tan (s.a.v.) rivayet ettiği hadisi naklettikten sonra, ilgili hadisin, her ne kadar sened itibariyle güçlü değilse de, mânasının sahih olduğunu belirtmekte ve ardından naklettiği hadisi teyit edecek sahih bir rivayet zikretmektedir.³⁹ Yine Kurtubî mezkûr eserinde Bakara sûresinin yüz yirmi birinci âyetini⁴⁰ tefsir ederken ise, âyette geçen يتلونه حق تلاوته cümlesinin ne anlama geldiğine dair bir rivayet⁴¹ aktarmakta ve akabinde hadisin senedinde birçok meçhul râvinin bulunduğunu, ancak mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.⁴²

İmam Nevevî (ö. 676/1277) *Fetâva'l-İmâm en-Nevevî* adlı eserde, *ilim talep etmek her müslümana farzdır*⁴³ rivayetiyle ilgili kendisine sorulan mezkûr rivayetin sahih olup olmadığına yönelik soruya verdiği cevapta, mânası sahih olsa da zayıf bir hadis olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Burada örnek kabilinden zikredilenler dışında, gerek hadis şerhlerinde

37 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül-mütenâhiye*, II, 758-759.

38 “İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde Allâh'a ve âhiret gününe inandık derler”, Bakara, 2/8.

39 Ebû Bekr el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1427/2006, I, 296-297. Rivayet için bk. Mervezî, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâi el-Mervezî, *Zevâidü Nuaym b. Hammâd 'an İbni'l-Mübârek fi Kitâbi'z-zühd* (Abdullah b. Mübârek'in, *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*'in içinde), thk. Habiburrahmân A'zamî, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1386, s. 30-31; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1419/1999, XXVI, 113-114; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1411/1991, I, 348-350. Heysemî, aynı eserinde bu rivayeti Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği, isnadında Süleyman b. Mûsâ'nın olduğunu söyler ve İbn Ma'in ve Ebû Hâtîm'in mezkûr râviyi tevsih ettiklerini, başkalarının ise taz'if ettiklerini belirtir. Muhakkik Hüseyin Selim ed-Dârânî, ilgili rivayetin isnadının munkatı olduğunu, Süleyman b. Mûsâ'nın, Ebû Rezîn'den rivayet naklettiğinin bilinmediğini aktarır (bk. *Mecma'u'z-zevâid*, muhakkikin dipnotu, s. 349).

40 “Kendilerine kitap verdiğimiz, onu hakkını vererek okumakta olanlar varya, işte kitaba iman eden onlardır...”, Bakara, 2/121.

41 Rivayet için bk. Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl*, VII, 23.

42 Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 348.

43 Rivayet için bk. Münâvî, *Fezû'l-Kadîr*, IV, 267; Münâvî, İmâm Süyûtî'nin, bu rivayetin elli tarikini topladığını ve nihayetinde hadisin 'sahih liğayri' mertebesinde olduğuna hükmettiğini zikretmektedir. (aynı yer)

44 Alâuddin b. el-Attâr, *Fetâva'l-İmâm en-Nevevî*, thk. Muhamed el-Haccâr, Medine: Dâru's-selâm, 1405/1985, s. 281.

gerekse tahrîc çalışmalarında, özellikle de mevzû rivayetlerle alâkalı eserlerde ve halk arasında hadis diye bilinen rivayetlerin değerlendirildiği kitaplarda, mezkûr ifadenin, pek çok rivayet hakkında kullanıldığı müşâhade edilmektedir.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), insanlar arasında hadis diye bilinen ve kissacıların naklettiği rivayetleri incelediği *Ehâdisü'l-kussâs* adlı eserinde, *فراؤكم حسناكم* rivayetini naklettikten sonra, bu rivayetin hadis olarak bilinmediği fakat mânasının sahih olduğunu gerekçeleriyle belirtmektedir.⁴⁵

Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*'adlı eserinde İbn Abbâs'ın, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) atfedilen "Âdem (a.s.)'den beri nikâh yoluyla geldim, sıfah yoluyla değil" rivayetini⁴⁶ aktardıktan sonra, isnadındaki iki metrûk râviden dolayı hadisin zayıf olduğunu zikretmekte, akabinde ilgili hadisin diğer varyantını da naklettikten sonra bu rivayetin de munkatı olduğunu fakat mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.⁴⁷ Yine Zehebî bir başka eserinde ise, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Selman-ı Fârisî hakkında bir sözünü aktardıktan sonra, bu rivayetin⁴⁸ mürsel ve mânası sahih bir rivayet olduğunu belirtmiştir.⁴⁹

İbn Kesîr (ö. 774/1373), İnşikâk sûresinin on dokuzuncu âyetini⁵⁰ tefsir ederken, bir rivayet⁵¹ serdetmekte ve arkasından, bu rivayetin münker olduğunu, isnadında zayıf râviler bulunduğunu, fakat mânasının sahih olduğunu

45 İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Ehâdisü'l-kussâs*, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1405/1985, s. 66; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, thk. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, Riyad: Dâru'l-vefâ, 1426-2005, XVIII, 217.

46 Rivayet için bk. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rîfetü ahvâli Sâhibi's-şerî'a*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, Kahire: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1408/1998, I, 174-175; İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkı eş-Şâfiî, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1415-1995, III, 47-49, 400-403; rivayetin diğer tarikleri için bk. Süyûtî, *el-Hasâisü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Halîl Herrâs, Kahire: Dâru'l-kütübî'l-hadisîyye, 1387/1967, I, 92-93.

47 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-Arabî, 1407/1987, II, 40-41.

48 Rivayet için bk. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri, *Kitabü't-tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001, IV, 76; Hâkim, *Müstedrek*, III, 348, 493; rivayetin ricâlinin sikkâ olduğu fakat rivayetin mürsel olduğu, Hasan el-Basrî'nin irsâli olması hasebiyle zayıf olduğu ifade edilmiştir (bk. Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a*, Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1422/2001, VIII, 176).

49 Zehebî, *Sıyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnaûd v.dğr., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985, I, 539.

50 "...halden hale geçersiniz" İnşikâk, 84/19.

51 Rivayet için bk. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm müsne'den an Rasûlilâh (sav) ve's-sahâbeti ve't-tâbi'in*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997, X, 3411-3412.

zikretmektedir.⁵²

İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî* adlı eserinde, münafığın alametiyle ilgili hadisi şerh ederken, İmam Nevevî'nin mezkûr rivayetle ilgili görüşünü aktarmakta ve İmam Nevevî'nin, ulemâdan bir grubun bu hadisi müşkil saydığını, fakat hadiste herhangi bir işkâlin bulunmadığını ve mânasının sahih olduğunu belirttiğini aktarmaktadır.⁵³ İbn Hacer *Fethu'l-Bâri*'nin başka bir yerinde ise, Rasûlullâh'ın (s.a.v.), iki kabirden gelen azap seslerini işittiğini anlatan rivayeti şerh ederken, bu iki kabirde bulunan kişilerin müslüman mı yoksa kâfir mi oldukları noktasında ulemânın ihtilafını zikrettikten sonra, Ebû Mûsâ el-Medîni'nin (ö. 581/1185) bu husustaki görüşünü nakleder ve Ebû Mûsâ'nın, görüşüne istinat kıldığı rivayet hakkında, her ne kadar kuvvetli değilse de mânası sahih değerlendirmesini yapar.⁵⁴

B. Bazı Mevzûât Eserlerinde “Mânası Sahihtir” Denilen Rivayetler

Âlimler, “mânası sahihtir” ifadesini daha çok, mevzû rivayetlerin bir kısmı hakkında kullanmışlardır. Gerek mevzû rivayetlerle ilgili gerekse halk arasında hadis diye bilinen sözlerin incelendiği ve büyük ölçüde mevzû haberleri tanıtan eserlerde, birçok rivayet hakkında gerekli bazı bilgiler verildikten sonra lafız olarak hadis değilse de, mânasının sahih olduğu zikredilmiştir. Bu eserlerde geçen söz konusu rivayetler burada tek tek incelenmeyecek, sadece ilgili eserlerde hakkında “mânası sahihtir” denilen rivayetlerin miktarları belirtilecektir.

52 İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Sellâme, Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999, VIII, 361.

53 İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, I, 168; İmâm Nevevî bu görüşünü *el-Minhâc* adlı eserinde zikretmektedir. Ulemânın hadisin mânası hakkında ihtilaf ettiklerini fakat mânasında herhangi bir işkâlin olmadığını belirtmektedir. Nevevî, Ebû Zekerriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc fi şerhi Sahihi Müslim b. Haccâc*, Kahire: el-Matba'atu'l-Mısriyye, 1347/1929, II, 46-47.

54 İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, I, 547-548; İbn Hacer ile Bedreddin el-Aynî, *Sahih-i Buhârî* üzerine yaptığı şerhler hususunda ilmî bir tartışma yapmışlardır. İbn Hacer, Aynî'nin *Fethu'l-Bâri*'ye olan itirazını *el-İstinsâr 'ale't-tâ'ini'l-mi'sâr* ile bu eserdeki bazı görüşlerine olan itirazını da *İntikâdü'l-i'tirâz* adlı eseriyle cevaplandırmıştır. İbn Hacer *Fethu'l-Bâri*'de, Ebû Mûsâ el-Medîni'nin yukarıda aktarılan görüşünü zikrettikten sonra, Ebû Mûsâ'nın ilgili rivayet hakkında isnad her ne kadar kavi değilse de mânasının sahih olduğunu şeklindeki değerlendirmesini aktarır. Fakat *İntikâdü'l-i'tirâz*'da Ebû Mûsâ'nın mezkûr rivayetin hasen olduğunu zikrettiğini aktarmaktadır. İbn Hacer'in hasen hadis yerine “mânası sahihtir” ifadesini kullanmasından, ilgili rivayeti hasen değil de, zayıf bir rivayet gördüğü anlaşılmaktadır. Birçok muhaddis gibi kendisi de zayıf rivayetler hakkında “mânası sahihtir” ifadesini kullanmıştır. Buna mukabil Aynî ise mezkûr rivayetin hasen olduğu görüşünü kabul etmiştir. Bk. İbn Hacer, *İntikâdü'l-i'tirâz fi'r-reddi 'ale'l-Aynî fi şerhi'l-Buhârî*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Silefi, Subhî b. Câsim es-Sâmîrrâi, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1413/1993, I, 227.

1. Sehâvî'nin *el-Mekâsîdû'l-hasene'si*

Sehâvî *el-Mekâsîdû'l-hasene'sinde*, naklettiği bazı rivayetlerin akabinde معناه صحيح veya صحيح المعنى و صحيح ثابته şeklinde zikrettiği rivayetler yirmi altı tanedir.⁵⁵ Sehâvî, mezkûr ifadeyi, bu rivayetlerin tamamına yakınında kendi tespiti olarak kullanırken, azınlıkta kalan diğer rivayetler hakkında ise kendisinden önceki ulemâdan nakilde bulunmaktadır. Sehâvî, naklettiği rivayetin eğer bir aslı varsa bunu kimin tahrîc ettiğini ve âlimlerin mezkûr rivayet hakkındaki görüşlerini aktarmaktadır. Şayet rivayetin herhangi bir aslı, yani senedi yoksa bu tür rivayetlere “لا أصل له/aslı yoktur” ifadesini kullanırken, tevakkuf ettiği veya bir aslının olabileceğini düşündüğü haberlerde “لا أعلم/bilmiyorum” ifadesini kullanmaktadır. Bu tür rivayetler hakkında “mânası sahihtir” dedikten sonra, ilgili rivayeti desteklemek amacıyla mânasına delâlet eden âyet ve hadisleri rivayetin akabinde zikretmektedir.

2. Aclûnî'nin *Keşfu'l-hafâ'sı*

Aclûnî (ö. 1162/1749)'nin *Keşfu'l-hafâ* adlı eseri, insanlar arasında şöhret bulmuş haberler hakkında kendinden önce bu konuda telif edilmiş eserleri de ihtiva etmesi hasebiyle daha çok kullanılmış ve meşhur olmuştur. Aclûnî, eserinde genellikle *el-Mekâsîdû'l-hesene'ye* istinad etmiş, bununla birlikte diğer eserlerden de alıntılar yapmıştır. Aslı olan rivayetlerin hangi eserde geçtiğini, rivayetin sıhhat bakımından derecesini, ulemânın rivayet hakkındaki görüşlerini aktaran Aclûnî, hadis olarak görmediği rivayetler hakkında ise, ilgili rivayetin hikmetli bir söz veya sahâbenin kavli yahut bir âlimin sözü olduğunu belirtmektedir.⁵⁶ Bu tür rivayetlerin birçoğu hakkında kendisi, bazıları hakkında da eserlerinden istifade ettiği ulemâdan naklen “mânası sahihtir” veya buna benzer ifadeler kullanan Aclûnî, mâna bakımından sahih gördüğü 58 rivayet hakkında bunların mânasına benzer veya aynı mânada gerek sahih gerekse zayıf başka rivayetler nakletmektedir.⁵⁷

55 Sehâvî, *el-Mekâsîdû'l-hasene*, s. 5, 15, 29, 95, 186, 195, 209, 231, 232, 253, 255, 261, 272, 300, 336, 337, 346, 362, 413, 418, 427, 433, 439, 459, 496, 479.

56 Mahmud Tahhân, *Usulu't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1403/1983, s. 69-70.

57 Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs 'ammâ iştehera mine'l-ehâdîsi 'alâ elsineti'n-nâs*, nşr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1422/2001, I, 14, 26, 29, 38, 62, 68, 77, 141, 176, 191, 196, 273, 281, 284, 306, 324, 331, 332, 333, 348, 350, 352, 362, 364, 384, 385, 386, II, 11, 12, 21, 25, 35, 81, 121, 132, 144, 148, 161, 162, 176, 217, 224, 233, 238, 247, 257, 261, 263, 282, 317, 330, 361, 383. Bu eserlerin dışında gerek bu nevi eserlerde ve gerekse mevzûât ile alakalı kitaplarda birkaç tane de olsa mânası sahihtir veya bu mânada ifadeler kullanılmış rivayetler mevcuttur Meselâ bk. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, II, 64; Zerkeşi, Ebü Abdillâh Bedrüddin Muhammed et-Türki el-Mısri ez-Zerkeşi, *et-Tezkira fi'l-ahâdîsi'l-müştehera*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1406/1986, s. 61, 160; vd.

Ulemânın özellikle birçok mevzû rivayet hakkında “mânası sahihtir” veya buna benzer ifadeler kullanmasının altında yatan sebepler genel anlamda şu şekilde sıralanabilir:

1. Bu tabir, hakkında kullanıldığı muayyen rivayetin tek başına tashihihine dönük bir anlam ve amaç taşımamaktadır.

2. Gerek lafız gerekse mâna bakımından bir delil ve/veya şahidinin bulunduğu ima edilmektedir.

3. Bir delille sabit bir hususun teyidi maksadıyla kullanılmıştır.

4. İfade ettiği anlamın aklî, naklî veya tecrübi/tarihi bir hakikati ortaya koyduğu ifade edilmektedir.

5. Hakkında kullanıldığı rivayetlerin ifade ettiği doğru mânalardan istifade edilebileceği düşünülmektedir.

Bu noktada, yukarıda ifade edilenlerle bağlantılı olarak, şu hakikatin özellikle belirtilmesi yerinde olacaktır: Âlimlerin mevzû rivayetleri şiddetli bir şekilde tenkit etmeleri bu tür rivayetlerin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nisbet edilmesi dolayısıyladır. Hangi söz olursa olsun, ister bir hakikati ifade etsin, ister etmesin, sözün muhtavâsı ne olursa olsun, eğer söz Rasûlullâh’a (s.a.v.) ait değilse, bunu Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nisbet ederek rivayet etmek büyük bir vebali yüklenmek demektir ve bu söz şiddetle reddedilmeye mahkûmdur.

Durum böyle olmakla birlikte, bir hakikati ifade eden güzel bir sözü Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nisbet etmeden nakletmek ve bir kısım şer’î delillerle desteklenen bu sözün ifade ettiği mânayla amel etmekte herhangi bir sakınca olmadığı ehline mâlumdur. Bu, bizatihi o sözün değil, ifade ettiği -ve şer’î delillerle teyit edilen- mânanın Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nisbeti anlamına gelir.⁵⁸ Zaten âlimlerin bir rivayet hakkında “aslî yoktur” dedikten sonra, “fakat mânası sahihtir” şeklinde bir ifade kullanmaları, ilgili rivayetin mâna bakımından doğru olduğuna, mânasına delâlet edecek başka rivayetlerin bulunduğu ve bu cihetle ondan istifade etmekte herhangi bir beis olmadığına işaret etmek istemelerindedir. Bu durum, özellikle siyer ve tarihle ilgili rivayetlerin nakledilmesi hususunda müşâhade edilmektedir. Hadis rivayetinde çok hassas davranan âlimler, özellikle hikmet, mev’iza ihtiva eden merfû olmayan rivayetleri nakletme hususunda mütesahil davranmışlar, senedinin sabit olmasını şart koşmamışlar, mânasının sıhhatini ön plana çıkararak geçmiş ulemâdan bu mânada nakiller yapmışlardır.⁵⁹ Bu hakikati dikkate alan birçok âlim, “mânası

58 Bikâ’î, Burhânüddin İbrâhim b. Ömer, *en-Nüketü'l-vefiyye bi-mâ fi Şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mâhir b. Yâsin el-Fahl, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1427/2007, I, 548.

59 Bu konuda geniş bilgi için bk. Muhammed Halef Selâme, *Lisânu'l-muhaddisin*, Musul, 2007, II, 388-398.

sahihtir” denilen rivayetleri Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nisbet etmeden kitaplarına almışlar ve sözün muhtevasıyla amel etmişlerdir.⁶⁰

Netice olarak, gerek mütekaddim gerekse müteahhir dönem âlimleri, özellikle de bazı mevzûât müellifleri, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nisbeti sahih olmayan bu tür haberleri naklettikten sonra, ilgili rivayetin lafzının hadis olmadığını, eğer sözün sahibini tespit edebilmişlerse, tespit ettikleri kişiye ait olduğunu, mânasının sahih olduğunu belirtip, ilgili rivayetin mânasına delâlet edecek âyet ve hadislerden delil getirmişler ve ifade ettiği mânalar eğer Kur’ân ve Sünnet’e muvafıkça mâna bakımından istimal edilebileceğini göstermişlerdir. Bu hakikati güzel bir şekilde ifade eden Ali Yardım (ö. 2006), bu hususta şunları kaydetmektedir:

Mevzû’ hadisler mes’elesinin ehemmiyet arzeden yönlerinden birisi de; “uydurma hadis”, “sahte hadis”, gibi tâbirlerin yanlış değerlendirmelere yol açmış olmasıdır. Bilindiği gibi, uydurma olan, yalan olan, sahte olan -çoğu zaman- sözün kendisi değil, onun, Hazreti Peygamber’e âid oluşu iddiasıdır. Nitekim *mevzû’ hadis* hüviyetine büründürülmüş öyle sözler vardır ki, bunlar, bir hikmetin, bir doğrunun, bir hakikatin yol göstericisidirler. Yerine göre bir İslâm velisinin, bir âlimin, bir fakihin ve bir dâhinin sözü olabilmektedirler. Onlar, sözü edilen İslâm büyükleri tarafından bir âyetin, bir hadîsin ve bir hakikatin açıklanması için söylenmiş ifadelerdir. Böyle durumlarda, o hikmetli sözün söyleyenini ve yazılı bulunduğu kaynakları tesbit etmek ve sözün muhtevasını “uydurma, yalan ve safsata şâibesi”nden kurtarmak daha faydalı olacaktır.⁶¹

Bu ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere, mevzû olduğu sabit olan rivayetleri bütün olarak kaldırıp atmak yerine, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nisbetini kesin bir dille nefyettikten sonra, bu rivayetleri, bir hakikatin ifade ve/veya teyidinde, mümkünse uyduruldukları dönemler tespit edilerek o dönemlerin sosyal, kültürel, dinî, siyâsî vs. özellikleri hakkında ipuçları elde etmede ‘tarihî birer veri’ olarak kullanmanın faydalı sonuçlar vereceğini düşünmek yanlış

60 Son devrin önemli müfessirlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır *Hak Dini Kur’ân Dili* adlı tefsirinin birçok yerinde muhaddislerin ‘mânası sahihtir’ dedikleri rivayetleri hadis olarak zikretmeden âyetlerin tefsirinde kullanmıştır. Bu hususa işaret eden Ali Yardım şunları ifade etmiştir: “... Bu inceliğe dikkat eden bir hayli ilim adamı bulunmaktadır. Bunlar arasında, ünlü Türk müfessiri Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır başta gelmektedir. Haklı şöhretine binaen, onun *Tefsir*’inden seçilmiş birkaç örneğin sunulmasıyla, bu mes’ele daha da aydınlatılmış olacaktır. Görüleceği üzere o, mevzûât kitaplarında “mevzû’ hadis” olarak kayıtlı bulunan birçok sözü almış, fakat hiç “hadîs” lâfi etmeden; “mazmûnu”, “denildiği veçhile”, “hadîs olarak şâyi olmuş bulunan kelâm”, “ma’rûfesinden de anlaşıldığı üzere”, “müddeâsınca” gibi ifâdelerle, bunları âyetlerin tefsirinde kullanmıştır. Elmalılı böylece, bir yandan “mevzû’ hadis” kullandığı şâibesini bertaraf etme, bir yandan da bu sözleri gerçek yerlerinde değerlendirme basiretini göstermiş olmaktadır...” Misaller için bk. Ali Yardım, *Hadîs I-II*, s. 53.

61 Ali Yardım, *Hadîs I-II*, s. 52-53.

olmasa gerektir. Zira hadis olarak itibara alınmaları doğru olmasa da, bu tür metinlerin, uyduruldukları dönemin ve ortamın özelliklerini yansıttıklarında şüphe yoktur.

III. Ali el-Kârî'nin *el-Esrârü'l-merfû'a* Adlı Eserinde "Mânası Sahihtir" Dediği Rivayetler

Ali el-Kârî. *el-Esrâr*'da serdettiği altı yüz yirmi beş rivayetten⁶² kırk sekiz rivayeti⁶³ mânâ bakımından sahih görmekte ve bu rivayetlerin mânâsının sahihliğine delâlet edecek gerek âyetlerden ve gerekse de hadislerden delil getirmektedir. Maksadın hâsıl olması açısından, Ali el-Kârî'nin *el-Esrâr*'da zikrettiği bu rivayetlerin bazıları tetkik edilecektir.

Birinci Rivayet:

اللهم أيد الإسلام بأحد العمريين

Allâh'ım, iki Ömer'den biriyle İslâm'ı kuvvetlendir.⁶⁴

Bu rivayetin bu lafızla aslının olmadığını belirten Ali el-Kârî, rivayetin mânâsının sahih olduğunu, bu mânâda aslı olan bir rivayetin bulunduğunu belirtmekte ve Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve daha başkalarının İbn Ömer'den muttasıl bir senedle naklettikleri hadisi aktarmaktadır.⁶⁵ Birçok muhaddisin aynı mânâda fakat farklı lafızlarla eserlerinde kaydettiği bu rivayet, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64) ve Beyhakî tarafından İbn Ömer'den, muttasıl bir senedle şu şekilde nakledilmektedir: "Allâh'ım, şu iki adamdan, Ebû Cehil ve Ömer b. Hattâb'dan sana en sevimli olanı ile İslâm'ı güçlendir."⁶⁶ Tirmizî bu hadis ile ilgili olarak "hasen sahih garib" ifadesini kullanmıştır. İbn Sa'd ise yine muttasıl bir senedle Enes b. Mâlik'ten "Allâh'ım İslâm'ı Ömer b. Hattâb veya Amr b. Hişâm ile güçlendir" şeklinde rivayet etmektedir.⁶⁷

Kaynaklarda, yukarıdaki rivayetin dışında aynı mânâda birçok hadis zikredilmektedir. İbn Mâce, Hâkim, İbn Hibbân ve daha başkaları şu lafızla

62 Bu rivayetler alfabetik olarak sıralanmıştır. Mukaddimedede ve kitabın hâtime bölümünde fasıllar halinde mevzû rivayetlerle ilgili zikrettiği önemli bilgiler içinde başka birçok rivayet mevcuttur.

63 Rivayetler için bk. Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 101, 111, 116, 120, 156, 163, 165, 168, 169, 170, 174, 181, 186, 189, 190, 191, 195, 199, 201, 208, 227, 232, 234, 242, 245, 246, 248, 255, 260, 266, 273, 294, 295, 304, 311, 313, 319, 322, 325, 339, 342, 344, 345, 359, 362, 366, 383, 395.

64 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 110, hn. 62; Ayrıca bk. Sehâvî, *el-Mekâsîdül-hasene*, s. 87-88.

65 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 110-112.

66 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 506; Tirmizî, "Menâkıb", 18; Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed, *el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humeyd*, thk. Mustafa b. el-Adevî, Riyad: Dâru Belensiyye, 1423/2002, II, 20; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, II, 215-216.

67 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 249.

nakletmektedirler: “Allâh’ım, Ömer b. el-Hattâb ile İslâm’ı kuvvetlendir.”⁶⁸ Rivayetlerin bazılarının sonunda خاصة kelimesi zikredilmektedir. Ali el-Kârî, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ilk başta Ebû Cehil ve Hz. Ömer için dua ettiğini, daha sonra kendisine Ebû Cehil’in müslüman olmayacağı vahyedilince sadece Hz. Ömer için dua etmeye başladığını ifade etmektedir.⁶⁹

Netice olarak, “mânası sahihtir” denilen bu rivayetin *el-Esrâr*’da zikredilen lafızla hadis olmadığı, fakat aynı mânada ve birçok tarikle sahih hadis olarak bir aslının bulunmasından dolayı Ali el-Kârî ilgili rivayet hakkında “mânası sahihtir” ifadesini kullanmıştır.

İkinci Rivayet:

حسنوا نوافلكم تكمل بما فرائضكم

Nafilelerinizi güzelce eda edin ki, farzlarınızdaki eksiklikler bunlarla tamamlansın.⁷⁰

Bu lafızlarla aslının olmadığını söyleyen Ali el-Kârî, mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.⁷¹

Abdülfettâh Ebû Gudde, Ali el-Kârî’nin, rivayet hakkında “bu lafızlarla aslının olmadığını” söylemekle, hadisin başka lafızlarla sabit olduğuna işaret etmek istediğini ifade etmekte ve bunun doğru olduğunu belirttikten sonra, Temim ed-Dârî’den gelen bu mânada bir rivayetin bulunduğunu kaynaklarıyla beraber zikretmektedir.⁷² Rivayet kaynaklarda şu şekilde geçmektedir:

Temim ed-Dârî’den rivayet edildiğine göre; Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kulun kıyamet günü ilk hesaba çekileceği şey namazdır. Eğer namazı tam olarak eda etmişse, ona tam olarak yazılır. Tam olarak eda etmemişse, Allâh Teâlâ meleklerine şöyle buyurur. Bakın, kulum için farzlarını tamamlayacağınız nafile ibadet bulabilecek misiniz? Nafileleriyle farzlarındaki eksikleri tamamlayın. Sonra zekât da aynı şekildedir. Sonra diğer ameller de buna göre hesaba çekilir.”⁷³

Lafız açısından bir senedi bulunmayan rivayetin mânasının doğruluğuna delâlet edecek -yukarıdaki rivayet gibi- birçok hadis mevcuttur. Deylemî (ö. 509/1115) *el-Firdevs* adlı eserinde, “mânası sahihtir” denilen “Nafilelerinizi güzelce eda edin.” rivayetine benzer “Nafile ibadet, kulum Rabbine hediyesidir. O halde sizden biriniz hediyesini güzel ve hoş bir şekilde yerine getirsin” hadisini

68 İbn Mâce, “İmân”, 11; Hâkim, *Müstedrek*, III, 94; İbn Hibbân, *Sahih*, XV, 306.

69 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 111-112.

70 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 186, hn. 173; Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, I, 318.

71 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 186.

72 Ebû Gudde, *el-Masnû’*, s. 94-95 (muhakkikin dipnotu).

73 Rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 152, hn. 16954; Rivayetin birçok tariki vardır.

nakletmektedir.⁷⁴

Sehâvî *ed-Dav'u'l-lâmî'* adlı eserinde, Medyen b. Ahmed el-Himyerî'nin (ö. 862/1457-1458) hal tercemesini anlatırken, bu kişinin, hocası İbn Hacer'e "Nafilelerinizi güzelce eda edin." rivayetini sorduğunu, İbn Hacer'in, "mezkûr rivayeti bilmiyorum" demesi üzerine, bu zatın, et-Tâcü'l-Fâkihânî'nin (ö. 734/1334), bu rivayeti İbn Abdilberr'in de naklettiğini bildirmesi üzerine, İbn Hacer'in, "olabilir" şeklinde cevap verdiğini aktarmaktadır.⁷⁵

Sonuç olarak, sadece bazı tefsirlerde hadis olarak geçen bu rivayetin senedinden herhangi bir kaynakta bahsedilmemektedir. Dolayısıyla hadis olarak nakletmek doğru değildir. Bununla birlikte, mânasının sahihliğine delâlet eden hadislerin mevcut oluşu, ilgili rivayetin mâna açısından kullanılabileceğini göstermektedir.

Üçüncü Rivayet:

خذوا شطر دينكم عن الحميراء

Dininizin yarısını Humeyrâ'dan alın.⁷⁶

Rivayetle ilgili muhaddislerin görüşlerini aktaran Ali el-Kârî, mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.⁷⁷

Sehâvî, hocası İbn Hacer'in bu rivayetin herhangi bir isnadını bilmediğini, hadis kitaplarında bununla ilgili bir rivayete rastlamadığını, sadece İbnü'l-Esir'in *en-Nihâye* adlı eserinde⁷⁸ kimin tahrîc ettiğini bildirmeden naklettiğini ve yine, *el-Firdevs*'de farklı bir lafızla Enes (ö. 93/711-712) hadisi olarak isnadsız bir şekilde kaydedildiğini gördüğünü zikretmektedir.⁷⁹ Deylemi'nin naklettiği rivayet şu şekildedir:

74 Deylemi, Ebû Şücâ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1406/1986, IV, 306; İbn Arrâk, mezkûr rivayetle ilgili olarak, bu rivayetin Abdullah b. Yerge' el-Leysi'nin babasından, onun da dedesinden rivayeti olduğunu, rivayetin illetinin beyan edilmediğini zikrettikten sonra, rivayet hakkında Alâî'nin *el-Veyşü'l-mu'lem ruviye 'an ebihi 'an ceddihî* eserine ve yine İbn Hacer'in bu eser üzerine yaptığı muhtasar çalışmasına baktığını fakat iki eserde de ilgili rivayet hakkında herhangi bir bilgi bulamadığını belirtmektedir. Bk. İbn Arrâk, *Tenzihü's-ş-şeri'a*, II, 120.

75 Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmî'*, X, 151.

76 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 190, hn. 185.

77 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 190-191.

78 İbnü'l-Esir, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esirüddîn, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Kahire: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1383/1963, I, 438.

79 Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, s. 198.

“Dininizin üçte birini Âişe'nin evinden alın.”⁸⁰

Birçok eserde geçen bu rivayetle ilgili en net bilgi, görülebildiği kadarıyla, İbn Kesîr tarafından verilmiştir. İbn Kesîr bu rivayet hakkında, “Bu gerçekten garîb bir hadistir; hatta münkerdir” diyerek, rivayeti hocası Mizzi'ye (ö. 742/1341) sorduğunu, onun da bilmediğini, bugüne kadar herhangi bir senedine rastlamadığını söylediğini zikretmekte ve yine Mizzi'nin, içinde “Humeyrâ” geçen her hadisin -sadece *Sünen-i Nesâî*'de oruç bölümünde geçen bir hadis⁸¹ müstesna-batıl olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Ardından da aynı rivayet hakkında hocası Zehebi'nin, isnadı bilinmeyen vâhi hadislerden olduğunu belirttiğini nakletmektedir.⁸² Her ne kadar İbn Kayyim el-Cevziyye, içinde “Ya Humeyrâ” veya sadece “Humeyrâ” kelimesinin geçtiği hadislerin tamamının yalan ve uydurulmuş olduğunu söylemişse de, bu söz mutlak doğru kabul edilemez.⁸³

İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de, bayram günü kılıç kalkan oyunu bölümünde zikredilen hadisi şerh ederken, içinde “Ya Humeyrâ” ifadesinin geçtiği benzer bir rivayeti İmam Nesâî'den⁸⁴ nakletmekte ve “Humeyrâ” kelimesinin zikredildiği bu hadisten başka bir sahih hadisin olmadığını belirtmektedir.⁸⁵

Abdülfettâh Ebû Gudde ise, *el-Masnû*'da geçen “Ya Humeyrâ” rivayeti hakkında gerek Mizzi'nin gerekse de İbn Hacer'in ifadelerinin isabetli olmadığını belirtmekte ve şunları söylemektedir:

İmâm Bedruddîn ez-Zerkeşi *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethü 'Âişe 'ale's-Sahâbe* adlı eserinde⁸⁶ Hz. Âişe'nin özelliklerini sayarken yirmi yedinci⁸⁷ maddede şöyle demiştir: “O'nun hakkında, “*Dininizin yarısını Humeyrâ'dan alın*” hadisi gelmiştir. Hocamız Hâfız İmâdüddîn İbn Kesîr'e bu hadisi sordum. Dedi ki: “Hocamız Dünya Hâfızı Ebû'l-Haccâc el-Mizzi şöyle diyordu: *Sünen-i Nesâî*'nin oruç bahsinde geçen bir hadis hariç, içinde 'Humeyrâ' geçen her hadis batıldır.”

İbn Kesîr diyor ki: “*Sünen-i Nesâî*'de yer alan bir başka hadis de⁸⁸ buna ilâve

80 Deylemî, *el-Firdevs*, II, 165.

81 Oruç bahsinde geçtiği söylenen rivayet bulunamamıştır.

82 İbn Kesîr, *Tuhfetü't-tâlib bi-ma'rifeti ehâdisi Muhtasari İbni'l-Hâcib*, thk. Abdülganî b. Humeyd b. Mahmûd el-Kübeysî, Mekke: Dâru Hirâ, 1406/1986, s. 170.

83 İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi Bekr, *el-Menârü'l-münîf*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Haleb: Mektebü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1390/1970, s. 60.

84 Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünnü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001, “İşretü'n-nisâ”, 18.

85 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 265.

86 Zerkeşi, *el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethü 'Âişe 'ale's-Sahâbe*, thk. Saîd el-Efgânî, el-Mektebü'l-İslâmî, 1390/1970, s. 58.

87 Yirmi beşinci özellik olarak geçmektedir, bk. Zerkeşi, *el-İcâbe*, s. 58.

88 Rivayet için bk. Nesâî, “İşretü'n-nisâ”, 18.

edilmelidir. Ebû Seleme'den rivayet edildiğine göre; Hz. Âişe şöyle demiştir: Habeşliler oynamak üzere mescide girdiler. Allâh Rasûlü (s.a.v.) bana: “Ya *Humeyrâ! Onlara bakmayı arzu edermisin?*” buyurdu...” Bu hadisin isnadı sahihtir.”

Hâkim *Müstedrek*'inde Ümmü Seleme'den –bu konuda bir üçüncü hadis-rivayet etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) mü'minlerin annelerinin savaşa katılacaklarını anlattı. Hz. Âişe güldü. Bunun üzerine şöyle buyurdu: *Dikkat et Ya Humeyrâ! Bu hanım sen olmayasın!*” dedi ve sonra Hz. Ali'ye döndü ve şöyle buyurdu: “*Âişe'nin herhangi bir işi sana havele edilecek olursa, ona yumuşak davran.*”⁸⁹ Hâkim diyor ki: “Bu hadis Buhârî ve Müslim'in şartına uygun, sahih bir hadis olduğu halde Buhârî ve Müslim bu hadisi *Sahîh*'lerine almamışlardır. Zehebî ise, (Buhârî ve Müslim, bu hadisin râvîlerinden olan) Abdülcebbar'dan hadis tahrîc etmemişlerdir demiştir.⁹⁰

Sonuç olarak, tespit edilebildiği kadarıyla hicrî V. asırdan itibaren, özellikle fukâha ve usulcülerin eserlerine alıp delil olarak kullandıkları, mânası sahih bu rivayetin herhangi bir senedi bilinmemektedir. Deylemî'nin hemen hemen aynı anlamda naklettiği -yukarıda zikredilen- hadisin de senedinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Mezkûr rivayetin hadis olmadığı, anlaşılmaktadır. *el-Firdevs*'de geçen rivayetin ise -en azından senedi tespit edilene kadar- Rasûlullâh'a (s.a.v.) nisbet etmeden, mânasının delâletiyle ihticâc edilmesinde bir sakınca olmadığı zâhirdir. Bu durumlarda orta yolu benimseyen muhaddisler, tüm bu sebeplerden “lafzen hadis değildir, aslına vâkıf olamadım fakat mânası sahihtir” gibi ifadeler kullanmışlardır.

Dördüncü Rivayet:

الدنيا مزرعة الآخرة

Dünya ahiretin tarlasıdır.⁹¹

Ali el-Kârî, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ*'da hadis olarak zikretmesine rağmen hakkında Sehâvî'nin, “Aslına vâkıf olamadım” dediğini aktardıktan sonra, mânasının sahih olduğunu belirtmekte ve Allâh Teâlâ'nın “*Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız...*” âyetinden⁹² iktibas edildiğini söylemektedir.⁹³ Gazzâlî *İhyâ*'sında mezkûr rivayeti beş yerde zikretmekte, dört yerde hadis olduğunu belirtmezken, bir yerde ‘Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözü’ olarak nakletmektedir. *İhyâ*'da geçen hadisleri tahrîc eden Irâkî de bu rivayetin aslının

89 Rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, III, 138.

90 Ebû Guddê, *el-Masnu*, s. 212-213, 1. dipnot; Halil İbrahim Kutlay, *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, İstanbul: İnkılâb, 2012, s. 299.

91 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 199, hn. 205.

92 Şûrâ, 42/20.

93 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 199.

bulunmadığını belirtmektedir.⁹⁴

Sehâvî, *el-Firdevs*'de senedsiz olarak İbn Ömer'den (ö. 73/692) gelen "Dünya, âhîret için birikim yapılacak yerdir. Onu çabuk kaybolan, akıp giden bir zaman gibi görün, orayı kalıcı bir yer gibi görmeyin" şeklinde merfû bir rivayetin⁹⁵ bulunduğunu, keza Ukaylî (ö. 322/934) ve Hâkim'in de "Âhîret için hazırlık yapan kimse için dünya ne güzel yerdir" şeklinde bir hadis⁹⁶ naklettiklerini belirtmektedir.⁹⁷

Aclûnî ilgili rivayet hakkında Ali el-Kârî ve Sehâvî'nin görüşlerini naklettikten sonra, *el-Firdevs*'de geçen hadisin ikinci bölümü olan "Dünyayı geçici bir yer gibi görün, ona kalıcı bir yer olarak bakmayın" rivayetinin İbn Asâkir (ö. 571/1176) tarafından Hz. İsa'nın (a.s.) sözü olarak aktarıldığını zikretmektedir.⁹⁸

Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), *Tenbihü'l-gâfilîn* adlı eserinde, Yahyâ b. Mu'âz'ın (ö. 258/872) "الدنيا مزرعة رب العالمين /Dünya âlemlerin rabbi olan Allâh'ın tarlasıdır..." diye başlayan sözünü nakletmektedir.⁹⁹

Netice itibariyle, hikmetli bir söz olarak rivayet dönemlerinden beri birçok âlimin eserlerinde gerek darb-ı mesel, gerekse hadis diye zikredilen rivayetin herhangi bir senedi bulunamamıştır. Bundan dolayı hadis şeklinde nakledilmesi doğru değildir. Büyük ihtimalle Yahyâ b. Mu'âz'ın sözü olarak intişâr etmiş ve zamanla da hadis olarak nakledilmiştir. Mânasının ifade ettiği hakikat ise, gerek "Allâh'ın sana verdiği şeylerde ahîret yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma." âyetinin¹⁰⁰ mefhumu ve gerekse de mânasına sahihliğine delâlet edecek ilgili rivayetler sebebiyle mâna bakımından istimal edilebileceğini göstermektedir.

Beşinci Rivayet:

مداد العلماء أفضل من دماء الشهداء

Âlimlerin mürekkepleri şehitlerin kanlarından daha üstündür.¹⁰¹

94 Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ'ü 'ulûmî'd-din ve bi-zeylihî Kitâbu'l-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâi mine'l-ahbâr*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1402/1983, I, 12, 17, III, 58, IV, 19 (hadis olarak zikredildiği yer), 143.

95 Deylemî, *el-Firdevs*, II, 228.

96 Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *Kitabü'd-Du'afâ'*, thk. Hamdî b. Abdülmecî es-Selefi, Riyad: Dâru's-sumay'î, 1420/2000, III, 843; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 454; Hâkim bu rivayeti sahih görürken, Zehebi ise münker demiştir.

97 Sehâvî, *el-Mekâsîdül-hasene*, s. 217.

98 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 364.

99 Ebü'l-Leys es-Semerkandî, İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed, *Tenbihü'l-gâfilîn*, thk. Yusuf Ali, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1421/2000, s. 242. Mezkûr rivayetin senedi olmadığı için durumu hakkında herhangi bir değerlendirme yapılamamıştır.

100 Kasâs, 28/77; Mezkûr âyetin mefhumu hakkında İbn Abbâs, Mücâhid, Katâde ve birçok müfessir, "dünyada ahîretin için çalış" şeklinde tefsirlerde bulunmuşlardır, bk. İbn Ebi Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, IX, 3010-3011

101 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 312, hn. 429.

Ali el-Kârî, bu rivayet hakkında, Hatîb'in "mevzûdur" dediğini naklettikten sonra, Zerkeşî'nin ise Hasan el-Basrî'ye (ö. 110/728) ait bir söz olduğunu söylediğini belirtmekte, daha sonra bu rivayetin Sehâvî tarafından İbn Abdilber'den başka bir lafızla nakledildiğini aktarmaktadır. Hatîb'in, *Târih*'inde bu mânada naklettiği rivayetin râvilerinden birisinin uydurma rivayette bulunmakla itham edildiğini zikreden Ali el-Kârî, neticede mezkûr rivayetin mânasının sahih olduğunu belirtmektedir.¹⁰²

Âlimler tarafından hakkında ihtilaf edilmiş bu rivayetin birçok tariki mevcuttur. Burada değişik sahâbîler tarafından nakledilen bu haberin hangi lafızlarla nakledildiğini aktarıp, bu rivayetlerle ilgili olarak ulemânın görüşlerini zikrettikten sonra, mezkûr rivayetin derecesi ortaya konulacaktır.

Rivayet, farklı tariklerden şu lafızlarla nakledilmiştir:

1. مداد العلماء أفضل من دماء الشهداء.

"Âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanlarından daha üstündür."

Zerkeşî *et-Tezkire*'de, bu rivayeti, Hâfız Ebû Yâkûb İshâk b. İbrâhim el-Bağdâdî'nin *Rivayetü'l-kibâr 'ani's-sığâr* adlı cüz'ünde Hasan el-Basrî'ye ait bir söz olarak tahrir ettiğini belirtmektedir.¹⁰³ Ali el-Kârî *Mirkâtü'l-meftâh*'adlı eserinde bu rivayeti, hadis olarak kaydetmektedir.¹⁰⁴ Süyûtî *ed-Dürerü'l-müntesire* adlı eserinde bu rivayetin Hasan el-Basrî'nin sözü olduğunu belirtmekte ve farklı bir lafızla merfû olarak rivayet edildiğini zikretmektedir.¹⁰⁵

Ali el-Kârî'nin, *el-Esrâr*'ı ömrünün sonunda yazdığı bilindiğine göre, ilgili rivayetle alâkalı olarak *el-Esrâr*'da söyledikleri önem arz etmektedir. Eserinde, Zerkeşî'den naklen bu rivayetin, Hasan el-Basrî'nin sözü olduğunu zikredip, fazla bir şey söylememesi, mezkûr rivayetin bu lafızlarla Hasan el-Basrî'ye ait olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, mezkûr rivayetin bu lafızlarla Hasan el-Basrî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

2. وزن حبر العلماء بدم الشهداء فرجع عليهم.

"Âlimlerin mürekkebi ile şehitlerin kanı tartılır, âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanından ağır gelir."

Rivayet bu lafızlarla, Hatîb'in *Târihu Bağdâd* adlı eserinde İbn Ömer kanalıyla rivayet edilmektedir. Hatîb bu rivayetin senesinde bulunan râvilerden

102 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 312-313.

103 Zerkeşî, *et-Tezkire*, s. 168-169.

104 Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-meftâh şerhü Mişkâti'l-mesâbih*, thk. Cemâl Aytânî, Beyrut: Dâru kütübî'l-ilmiyye, 1422/2001, IV, 416.

105 Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire*, s. 176.

Muhammed b. Hasen el-Askerî dışında hepsinin sika olduğunu, bu rivayeti Muhammed b. Hasen el-Askerî'nin uydurduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan Muhammed b. Hasan'ın uydurma haberleri sika râvilerle isnad ederek rivayet ettiğini ifade ederek bu rivayeti mevzû saymaktadır.¹⁰⁶ Daha sonraki âlimler de Hatîb'in bu değerlendirmesini eserlerinde nakletmişlerdir.

لو وزن مداد العلماء على دم الشهداء لرجح مداد العلماء على دم الشهداء. 3

“Eğer âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanıyla tartılsa, elbette âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanından daha ağır gelir.”

Bu lafızlarla Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85) kanalıyla İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelül-mütenâhiye* adlı eserinde geçmektedir. İbnü'l-Cevzî bu rivayetin gayri sahih/batıl olduğunu söylemekte, Ahmed b. Hanbel'in, senedinde bulunan Muhammed b. Yezîd'in Abdurrahmân b. Ziyâd'dan bir şey rivayet etmediğini söylediğini, İbn Hibbân'ın ise, bu kişinin uydurma rivayetleri sika râvilerden naklettiğini söylediğini belirtmektedir.¹⁰⁷

يوزن يوم القيامة مداد العلماء و دم الشهداء فيرجح مداد العلماء على دم الشهداء. 4

“Kıyâmet günü âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanıyla beraber tartılır; âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanından ağır gelir.”

Bazı rivayetlerde “يوم القيامة” lafzı olmadan Nu'mân b. Beşîr (ö. 64/684) kanalıyla gelen bu rivayeti İbnül-Cevzî sahih görmemekte, senedindeki râvilerden birisi¹⁰⁸ hakkında İbn Hibbân'ın bu kişinin münker rivayetlerde bulunduğunu söylediğini, diğer râvinin¹⁰⁹ ise zayıf olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül-mütenâhiye*'de “mevzûdur” dediği bu rivayeti, bir başka eseri olan *et-Tefsîra*'da hadis olarak zikretmektedir.¹¹¹

106 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1422/2001, II, 592.

107 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül-mütenâhiye*, I, 80-81.

108 Adı geçen râvî, Hârûn b. 'Antere b. Abdurrahmân eş-Şeybânî'dir. Vefatı hicrî 142'dir. İbn Hibbân kendisinin, “münkerü'l-hadis” olduğunu, birçok münker rivayette bulunduğunu kendisiyle ihticac edilemeyecek bir kişi olduğunu söylemektedir (bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, III, 93). Fakat Zehebî, Ahmed. b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma'in'in mezkûr râvî'yi tevsik ettiğini belirtmekte ve Dârekutnî'nin kendisiyle ihticac edilebileceğini ve babasının ise muteber bir râvî olduğunu söylediğini nakletmektedir (bk. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, VII, 62).

109 Adı geçen râvî, Ya'kûb b. Abdillâh b. Sa'd el-Kummi'dir. Vefatı hicrî 174'tür. İbn Hibbân bu râvî'yi sika olarak görmektedir (bk. İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, Haydarâbâd: Matbaatü Meclis-i Dâireti'l-Osmâniyye, 1393-99/1973-79, VII, 645). İbn Hacer bu râvî hakkında, Nesâî'nin “ليس به بأس”, Ebü'l-Kâsım et-Taberânî'nin “كان ثقة”, Dârekutnî'nin “ليس بالقوي” dediğini İbn Hibbân'ın ise mezkûr râvî'yi *es-Sikât* eserinde zikrettiğini belirtmektedir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 444).

110 İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül-mütenâhiye*, I, 81.

111 İbnü'l-Cevzî, *et-Tefsîra*, thk. Mustafa Abdülvâhid, Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1390/1970, II, 204.

Ali el-Kârî *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*'de, "Kıyamet günü önce peygamberler sonra âlimler sonra da şehitler şefa'at edecek" hadisinin şerhinde, şefa'at sıralamasının âlimlerin şehitlerden üstün olduğunu gösterdiğini belirterek buna şahit olarak da "Kıyamet günü âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanıyla beraber tartılır, âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanından ağır gelir" rivayetini zikretmiş ve hakkında, sıhhat-zaaf noktasında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹¹²

Bu rivayetlerin dışında İbn Abdilber, Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652) kanalıyla وزن يوم الشهداء rivayetini nakletmektedir.¹¹³ Deylemî *el-Firdevs* isimli eserinde, İbn Ömer kanalıyla aynı rivayeti bazı ilâveleriyle zikretmekte ve yine aynı eserinde benzer mânada bir başka rivayete yer vermektedir.¹¹⁴ Gazzâlî bu rivayeti bir yerde hadis olarak, diğerinde ise, Hasan el-Basrî'nin sözü olarak nakletmektedir. Irâkî ve Münâvî (ö. 1031/1622) ise, rivayeti zayıf kabul etmektedir.¹¹⁵ Ebû Nu'aym (ö. 430/1038), bu rivayeti *Târîhu Isbahân* adlı eserinde zikrederken, Sem'ânî ise, Ebû Hureyre kanalıyla aynı rivayeti ziyadesiyle birlikte nakletmektedir.¹¹⁶

İlgili rivayeti farklı tarikleriyle zikredip değerlendiren Elbânî, çoğuna mevzû derken, bu tariklerden birini başka bir eserinde zayıf kabul etmekte, zayıf şeklinde nitelediği rivayetle hakkında kalbinin bu rivayetin de mevzû olduğu cihetine meylettiğini belirtmektedir.¹¹⁷

Sonuç olarak, Ali el-Kârî'nin zikrettiği مداد العلماء şeklinde başlayan söz, her ne kadar Hasan el-Basrî'nin sözü olduğu ortaya çıkmakta ise de, benzer mânadaki diğer rivayetler ve özellikle, Nu'mân b. Beşîr kanalıyla gelen ve İbn Abdilber'in tahrîc ettiği ve birçok eserde de şahidi bulunan rivayetin ise, Irâkî ve Münâvî'nin dediği gibi zayıf bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Dolayısıyla, benzer lafızlarla bir aslı var olduğu için Ali el-Kârî ilgili rivayet hakkında "mânası sahihtir" demiştir.

112 Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, X, 281.

113 İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, I, 152. İlgili rivayet hakkında eserin muhakkiki ضعيف جدا ifadesini kullanmış ve bu rivayetin senedi hakkında muhaddislerin görüşlerini aktarmıştır.

114 Deylemî, *el-Firdevs*, V, 485-486.

115 Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 6, 8; Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, VI, 603

116 Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Târîhu Isbahân*, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ts. II, 208; Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *Edebü'l-İmlâ' ve'l-İstimplâ'*, thk. Max Weisweiler, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981, s. 162-163.

117 Elbânî, *Za'ifu el-Câmi'u's-sağîr ve ve ziyâdetühû*, el-Mektebü'l-İslâmî, s. 884 (rivayete zayıf dediği yer); *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, X, 294 (rivayete mevzû dediği yer).

118 Rivayetlerin tarikleri için bk. Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, nşr. Abbas Ahmed Sakr, Ahmed Abdülcevâd, Beyrut: Darü'l-fikr, 1414/1994, I, 360, V, 161, VIII, 99, IX, 362.

Altıncı Rivayet:

لولاك لما خلقت الأفلاك

Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.¹¹⁹

Bazı eserlerde “levlâke” kelimesinin iki kere zikredilmesiyle nakledilen bu rivayet hakkında Ali el-Kârî, Sâğâni'nin (ö. 650/1252) mevzû dediğini aktardıktan sonra, mânasının sahih olduğunu belirterek, rivayete şahit olarak Deylemî ve İbn Asâkir'in naklettikleri rivayetleri zikretmektedir.¹²⁰ Deylemî'nin *el-Firdevs*'de, İbn Abbâs'tan naklettiği hadis şu şekildedir: “Aziz ve Celil olan Allâh şöyle buyurdu: İzzetim ve celalim hakkı için; Eğer sen olmasaydın cenneti yaratmazdım ve yine sen olmasaydın dünyayı yaratmazdım.”¹²¹ İbn Asâkir ise, uzun bir rivayetin sonunda şu şekilde nakletmektedir: “...Şayet sen olmasaydın Ya Muhammed dünyayı yaratmazdım.”¹²² “Levlâke” rivayetini mâna olarak destekleyecek bir rivayeti Hâkim, *Müstedrek*'inde şu şekilde nakletmektedir:

Âdem (a.s.) o hatayı yaptığında, 'Ey Rabbim Muhammed'in hakkı için beni bağışlamamı istiyorum' dedi. Allâh, 'Ey Âdem! Sen Muhammed'i nasıl tanıdın, ben onu daha yaratmadım?' dedi. Âdem, 'Ey Rabbim! Sen beni yaratıp, ruhundan üflediğinde, başımı kaldırdım ve arşın sütunlarında 'lâilâhe illAllâh Muhammedün rasûlullâh' yazılı olduğunu gördüm. O zaman anladım ki sen isminin yanına en çok sevdiğin kişinin ismini ilâve edersin.' Bunun üzerine Allâh, 'Doğru söyledin ey Âdem dedi, O, benim en çok sevdiğim kuldür; onun hakkı için bana dua ettin, ben de seni ona bağışladım. Eğer Muhammed (s.a.v.) olmasaydı seni yaratmazdım' buyurdu.¹²³

Hâkim aynı mânada ikinci bir rivayeti İbn Abbâs'tan nakletmiştir ki, bu rivayette de “Eğer Muhammed (s.a.v.) olmasaydı Âdem'i, cenneti ve cehennemi yaratmazdım” ifadesi geçmektedir.¹²⁴ Hâkim, bu rivayetleri sahih görürken, Zehebî ise, bu iki rivayetin birincisini, senesinde bulunan bir râviden dolayı mevzû saymakta, ikinci rivayeti ise mevzû zannettiğini bildirmektedir.¹²⁵

119 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 295, hn. 385.

120 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 295-296.

121 Deylemî, *el-Firdevs*, V, 227. Ali el-Kârî'nin, Deylemî'den İbn Abbâs kanalıyla ve Aclûni'nin, yine Deylemî'den İbn Ömer kanalıyla naklettiği şu rivayet *el-Firdevs*'te bulunamamıştır: “Bana Cibril geldi ve Ya Muhammed! Sen olmasaydın cennet yaratılmazdı, sen olmasaydın cehennem yaratılmazdı dedi.” Elbâni; Ali el-Kârî'nin, Deylemî'den naklettiği şekildeki rivayetin senedine muttali olduğunu, rivayetin senesinde bulunan Abdüssamed b. Ali hakkında Ukayli'nin ancak bu rivayetiyle bilindiğini, hadisinin gayri mahfuz olduğunu söylediğini belirtmektedir (bk. Elbâni, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, I, 451).

122 İbn Asâkir, *Târihu Medineti Dimaşk*, III, 518.

123 Hâkim, *Müstedrek*, II, 722-723.

124 Hâkim, *Müstedrek*, II, 722.

125 Hâkim, *Müstedrek*, II, 722-723; Zehebî, birinci rivayetin senesinde bulunan Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem hakkında “vâh” ifadesini kullanarak ağır bir

Taberânî¹²⁶ ve Beyhakî¹²⁷ de “levlâke” rivayetinin mânâsının sahihliğine delâlet edecek benzer rivayetler nakletmişlerdir. İbn Teymiyye *Mecmû'u'l-fetâvâ* adlı eserinde, kendisine sorulan, ‘Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nurdan yaratılıp yaratılmadığı’ ve bazı insanların zikrettiği “Sen olmasaydın Allâh arşı, kürsüyü, yeri ve göğü, güneşi ve ayı yaratmazdı” rivayetinin sıhhati hakkında sorulan soruya verdiği cevapta görüşünü uzun bir şekilde zikretmektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nurdan yaratıldığını kabul etmeyen İbn Teymiyye, hiçbir beşerin nurdan yaratılmadığını, insan cinsi neden yaratıldıysa Hz. Peygamber’in (s.a.v.) de o maddeden yaratıldığını belirtmekte ve bu konuda görüşünü teyit edecek bir rivayet serdetmektedir. Daha sonra “levlâke” rivayeti hakkındaki düşüncelerini ifade eden İbn Teymiyye, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Âdemoğlunun seyyidi, mahlûkatın en üstünü ve en keremlisi olduğunu belirttiikten sonra, âlemi, arşı, kürsüyü, yeri, göğü, ayı, güneşi Hz. Peygamber’den (s.a.v.) dolayı yarattı sözüyle ilgili hiçbir sahih ve zayıf hadis bulunmadığını, hadis âlimlerinden hiçbir kimsenin böyle bir sözü Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivayet etmediğini, sahâbeden de bu konuda bir şey gelmediğini, bunun, söyleyeni belli olmayan bir söz olduğunu zikrettikten sonra, bu sözün şu şekilde sahih bir yorumunun yapılabileceğini ifade etmektedir:

“Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katundan sizin hizmetinize verendir”¹²⁸ ve “...emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır. O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir. O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allâh’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız”¹²⁹ gibi âyetler, mahlûkatın Âdemoğlu için yaratıldığını beyan etmektedir. Malumdur ki, Allâh’ın böyle yapmasında büyük hikmetler vardır.

“Bir şey hakkında, ‘şunun için yaptı veya şu olmasaydı bu yaratılmazdı’ ifadelerinde daha başka büyük hikmetler olamaz mı denilirse, evet olur. Âdemoğullarının salihlerinin en üstünü Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğuna göre, onun yaratılışının matlûb olan gaye ve maksûd olan hikmet-i bâliğa olması diğerlerinden daha büyüktür. Durum böyle olunca yaratılışın itmamının ve nihâi kemâlin Hz. Muhammed’in (s.a.v.) yaratılmasıyla hâsıl olacağı ortaya çıkmaktadır...

Âdemoğullarının seyyidi Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir. Hz. Âdem (a.s.) de diğerleri de onun sancağı altında olacaktır. Peygamberimiz “Ben Allâh katında nebilerin sonuncusu olarak yazılmışken, Âdem (a.s.) daha balçık olarak yeryüzüne

---

şekilde cerh ederken, aynı râvi hakkında bir başka eseri *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*’da “leyyin” demiştir (bk. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 349).

126 Taberânî, *el-Mu’cemü’l-’evsât*, VI, 313-314.

127 Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, V, 488-489.

128 Câsiye, 45/13.

129 İbrâhim, 14/32-34.

atılmıştı”¹³⁰ buyurmuştur. Yani benim peygamberliğim yazılıp izhâr edildiğinde Âdem (a.s.) henüz yaratılmamış ve kendisine ruh üfürülmemiştir. Bu, tıpkı Allâh Teâlâ'nın, cenin anne karnındayken kendisine daha ruh üflenmeden o kulun rızkını, ecelini, amelini, saîd mi yoksa şakî mi olacağını yazması gibidir.

İnsan yaratılmışların hatemi ve sonuncusu olduğuna göre, bütün kemâlatı cem etmiş olmaktadır. İnsanların en üstünü ise, mutlak olarak kemâl bakımından mahlûkatın en faziletlisi olmuş oluyor. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu âlemin kutbu olunca, o zaman hilkat noktasında gayelerin de gayesi olmuş olmaktadır. Bu durumda, ‘bütün mahlûkat onun için yaratıldı, o olmasaydı yaratılmazdı’ sözü inkâr edilemez. O zaman, “levlâke” sözünün Kur’ân ve Sünnet’in delâlet ettiği gibi bu ve benzeri şekilde tefsir edilmesinde herhangi bir sakınca yoktur.¹³¹

İbn Teymiyye'nin “levlâke” rivayetinin mânasına yaptığı yorum gibi, birçok âlim de benzer şekilde yorumlar yapmış, buna ilâve olarak ilk yaratılan şeyin nur-i Muhammedî olduğunu, bu konuda nakledilen hadislerden yola çıkarak kabul etmişler ve “levlâke” rivayetinin mânasının sahih olduğunu da bu çerçevede belirtmişlerdir.¹³²

Gerek Kâdî İyâz eş-Şifâ'da¹³³ gerekse Ali el-Kârî Şerhü's-Şifâ ve özellikle *el-Mevridü'r-revî fi'l-mevlidi'n-Nebevî* eserlerinde,¹³⁴ birçok âlim de kendi kitaplarında¹³⁵ nur-i Muhammedî bağlamında “levlâke” rivayetini de kitaplarına almışlar ve bu rivayetlerin ifade ettiği mânayla ihticâc etmişlerdir.

Ali el-Kârî, *el-Mevridü'r-revî*'de nur-i Muhammedî meselesini incelerken, ilk olarak, “Âdem su ile çamur arasındayken ben nebi idim” rivayetini zikredip, bazı hadis hafızlarının ilgili rivayeti bu lafızlarla bulamadıklarını ifade ettikten sonra, mânasının sahih tariklerle geldiğini belirtmekte ve ilgili diğer rivayetleri

130 Rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 379.

131 İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, XI, 56-58.

132 “Levlâke” rivayeti ve nûr-i Muhammedî hakkında değerlendirme için bk. Ebubekir Sifil, “Levlâke’ Rivayeti ve “Nuru Muhammedî” Meselesi-1-12”, Ocak 2013-Mart 2013, <https://ebubekirsifil.com/dosya/levlake-rivayeti-ve-nur-u-muhammedi/> (eriş. tar. 16 Haziran 2019).

133 Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukiki'l-Mustafâ*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1404/1984, I, 60-62.

134 Ali el-Kârî, *Şerhü's-Şifâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts. I, 6, 111; Ali el-Kârî, *Davu'l-meâlî şerhü Bedi'l-Emâlî*, thk. Mâhir Edib Habbûş, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde), thk. Muhammed Hallûf Abdullah v.dğr., İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016, s. 46-47; Ali el-Kârî, *el-Mevridü'r-ravî fi'l-mevlidi'n-Nebevî*, (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde), thk. Mâhir Edib Habbûş, V, 390-400, Ali el-Kârî, özellikle *el-Mevridü'r-ravî* eserinde, nûr-i Muhammedî meselesini detaylı bir şekilde zikretmiştir.

135 Bu bağlamdaki eserleri ihtiva eden kaynak için bk. İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed, *el-Fetâva'l-hadisiyye*, Kahire: el-Matbaatü'l-meymeniyye, 1307, s. 137-140.

Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 344, hn. 487.

de nakletmektedir. Ali el-Kârî mezkûr rivayetin ne anlama geldiğini açıklamak için İmam es-Sübki'den (ö. 756/1355) bazı nakillerde bulunmaktadır.¹³⁶ İmam es-Sübki'nin, "ruhların bedenlerden önce yaratıldığını, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) 'Ben nebi idim' sözünün, kendi ruh-i şerifine veya hakikatlerden bir hakikate işaret ettiğini ve bu hakikatlere Allâh'tan ve bildirdiklerinden başkasının muttali olamayacağını; Cenab-ı Hakk'ın Hz. Âdem'i (a.s) yaratırken ona verdiği peygamberlik vasfının olabileceğini" söylediğini nakletmiştir.

İmam es-Sübki'den nakiller yapmaya devam eden Ali el-Kârî, konunun devamında es-Sübki'nin, "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu hakikatle vasıflanmış olan mübarek bedeninin her ne kadar sonradan yaratılmışsa da, peygamberlik hakikatinin o vakitten beri mevcut olduğunu, tehir edilenin ise, bedeni olduğunu" şeklindeki görüşünü zikreder.¹³⁷

Netice olarak, "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" şeklindeki rivayetin bu lafızlarla herhangi bir senedi yoktur, dolayısıyla bu lafızlarla hadis olarak nakledilmesi doğru değildir. Bununla birlikte, rivayetin ifade ettiği mânayla aynı veya benzer hadislerin bulunması, gerek mutedil muhaddis âlimlerin gerekse diğer ulemânın ilgili hadislere de istinat ederek, bu rivayetin mânasını sahih bulmaları, "levlâke" rivayetini bu lafızlarla hadis olarak rivayet etmeden mâna bakımından sahihtir denilmesinde sakınca olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Yedinci Rivayet:

من علامة الساعة التدافع عن الامامة

Kıyâmet âlâmetlerinden biri, imamlıktan kaçınmaktır.¹³⁸

Hadis olmadığını, fakat mânasının sahih olduğunu zikreden Ali el-Kârî, mânasına delâlet edecek "إن من أشراط الساعة أن يتدافع أهل المسجد لا يجدون إماما يصلي بهم / Kıyamet âlâmetlerinden biri, mescid ehlinin birbirlerini öne sürmeleri ve kendilerine namaz kıldırarak imam bulmamalarıdır" şeklinde merfû bir rivayet¹³⁹ aktarmaktadır.¹⁴⁰

Mânasının sabit olduğunu ifade eden Sehâvî ise, Dîneverî'nin *el-Mücâlese* adlı eserinde, Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826-27) babasından, onun da bazı ilim ehlinen işittiği bir söz olarak "Kâmet getirildiğinde insanlar imamlığa geçmesi için birbirlerini öne sürecekler (geçen kimse olmayacak), bu böyle devam edecek nihayetinde helak olacaklardır" şeklinde zikredildiğini kaydetmektedir.¹⁴¹

136 Nakillerin kaynağı için bk. İmam es-Sübki, Ebû'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi es-Sübki, *Fetâva's-Sübki*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts. I, 38.

137 Geniş bilgi için bk. Ali el-Kârî, *el-Mevridü'r-ravi*, V, 390-396.

138 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 362, hn. 536.

139 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 112.

140 Ali el-Kârî, *el-Esrâr*, s. 362.

141 Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, s. 433; Dîneverî, Ebû Bekr Ahmed b. Mervân b.

Abdülfettâh Ebû Gudde, Ali el-Kârî'nin mevzûâtla ilgili diğeri bir eseri olan *el-Masnû*'da da geçen bu rivayet hakkında şunları söylemektedir:

Bunun (rivayetin) mânası, kişinin imamlık yapma üzere öne geçmesi teklif edildiğinde kabul etmemesi, başkasını öne geçirmek istemesi, ancak onun da kabul etmemesi demektir. Kıymetli sahâbiye hanımlarından Selâme bt. Hurr el-Fezariyye'nın şu hadisi yukarıdaki ifadeye gerek bırakmamaktadır: "Allâh Rasûlü'nün (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: "Kıyâmet ââmetlerinden biri, mescid ehlinin birbirlerini öne sürmeleri ve kendilerine namaz kıldırarak imam bulamamalarıdır." Bu hadisi, Ahmed *Müsned*'inde, Ebû Dâvûd (ö. 275/889)¹⁴² ve İbn Mâce (ö. 273/887) *Sünen*'lerinde rivayet etmişlerdir. Bu lafız Ahmed ve Ebû Dâvûd'a aittir. Ebû Dâvûd, bu hadis için "İmamlıktan kaçınmanın mekruh oluşu" bâbı başlığını kullanmıştır.¹⁴³

İbn Mâce ve bir başka tarikle Ahmed b. Hanbel'in zikrettiği rivayet ise şu şekildedir: "Öyle bir zaman gelecek ki, insanlar bir saat ayakta bekleyecekler de, namaz kıldırarak bir imam bulamayacaklar."¹⁴⁴

Sonuç olarak, mâna açısından aynı anlamda sahih hadislerin mevcut oluşu, ilgili rivayetin mânasının sahih olduğunu göstermektedir. Anlaşılan şu ki, hakikatta aslı olan bazı rivayetler zamanla aynı anlamda ve fakat farklı lafızlarla yayılmakta, daha sonra ise bazı eserlerde hadis olarak nakledilmektedir.

Sonuç

Rivayetler daha çok sened açısından irdelenip, âlimlerin inşa ettiği kaideler çerçevesinde tetkik edilip, mevzû olduklarına hükmedilirken; aslı olmayan, yani herhangi bir senedi bulunmayan rivayetler için de 'mevzû hadis' tabiri kullanılmıştır. Gerek mütekaddim gerekse müteahhir dönemde kitaplara kaydedilen senedi tespit edilememiş rivayetler, daha sonraki dönemlerde bazı eserlerde hadis olarak nakledilebilmiştir. Mevzû rivayetlerle ilgili müstakil eserlerin telif edilmeye başlandığı hicri altıncı yüz yıldan itibaren, bu tür rivayetler tetkike tabi tutulup müstakil eserlerde kaydedilmiştir. Mevzû rivayetleri derleyen eserlerin ikinci türü olan, özellikle halk arasında hadis diye meşhur olmuş sözlerin incelendiği eserlerde, müellifler bu tür rivayetlerin bazıları hakkında "aslı yoktur/bu lafızlarla aslı yoktur, fakat mânası sahihtir" ifadesini çokça kullanmışlardır.

Muhammed, *el-Mücâlese ve cevâhiri'l-ilm*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1988, III, 496; ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 257.

142 Ebû Dâvûd, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 1425/2004. "Salât", 60.

143 Gudde, *el-Masnû*, s. 276 (muhakkikin dipnotu).

144 İbn Mâce, "İkâmetü's-salâti ve's-sünneti fihâ", 47; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 111; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XXIV, 310-311.

Esasen, “mânası sahihtir” ifadesi sadece bu tür rivayetler için değil, aynı zamanda birçok zayıf rivayet hakkında da muhaddisler ve diğer âlimler tarafından kullanılmıştır. Hadis tarihinin genel anlamda ikinci evresi sayılan müteahhir dönemden itibaren bu türdeki rivayetler konusunda iki türlü yaklaşım dikkat çekmektedir. Bazı âlimler “mevzûdur, aslı yoktur” şeklinde mutlak ifadeler kullanırken, bazı âlimler ise, herhangi bir aslı/senedi bulunmadığını, dolayısıyla hadis olarak nakledilemeyeceğini, fakat “mânasının sahih” olduğunu, aynı veya benzer anlamda nasslar bulunması sebebiyle bir aslının bulunduğunu ifade etmektedir. Bu türden haberlerin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nisbetinin caiz olmadığını belirten muhaddisler, ifade ettiği anlam açısından Kur’ân ve Sünnet’e uygunluğu, bir hakikati beyan etmesi veya bedihiyyâttan olması gibi sebeplerle, bu rivayetleri mâna bakımından da değerlendirmişler ve mânasına delâlet edecek âyet ve hadisler zikretmişlerdir.

Mevzû rivayetleri cem eden eserlerde, hem uydurma olduğu açık hem de söz olarak herhangi bir değer taşımayan rivayetler olduğu gibi, “mânası sahihtir” denilen rivayetler de mevcuttur. Bilhassa rivayet asrından sonra, hadislerin sened zikredilmeksizin sadece metin olarak nakledilmeye başlaması neticesinde, aslı/senedi mevcut olan bir rivayetin zamanla farklı lafızlarla mâna olarak nakledilmesi vakıası ortaya çıkmıştır. Bu durum belli bir zaman sonra bu tür rivayetlerin hadis olarak nakledilmesiyle neticelenmiştir. “Mânası sahihtir” denilen bazı rivayetlerin senedlerinin, bugüne ulaşmamış veya ulaştığı halde henüz gün yüzüne çıkarılamamış tedvin veya tasnif dönemi eserlerinde kaydedilmiş olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Çünkü “mânası sahihtir” denilen rivayetlerin önemli bir kısmı, mânası makbul rivayetlerce desteklenmiş, rivayet asrına çok yakın bazı muhaddisler ve/veya âlimler tarafından hadis olarak kabul ve kaydedilmiştir. Muhaddislerin eserlerinde hadis olarak zikretmeleri bu rivayetlerin senedine vâkıf oldukları düşüncesini de akla getirmektedir. Böyle rivayetlere karşı peşin hükümlü olmadan, rivayetin tespit edilebilirse senedini ortaya çıkarmak veya sözün sahibini bulmak, bu yapılamıyorsa en azından bulunana kadar hadis olarak görmeyip, “mânası sahihtir” denilerek tevakkuf etmek en doğru yol gibi görünmektedir.

Bir sözü hadis olarak itibara almak ile ona dinî bir değer atfetmeden mazmunundan istifade etmek arasındaki önemli farka riayet edildiği sürece her güzel/doğru/hikmetli sözden istifade etmekte bir beis olmadığı açıktır. Ulemânın, uydurma olduğu açık bir kısım rivayetlerin mânasının doğruluğuna vurgu yapma ihtiyacı hissetmesinin sebebi budur. Elbette her uydurma rivayetin bir uydurulma sebebi vardır. Bu noktadan hareketle uydurma rivayetlerin, uyduruldukları dönemin ve toplumun siyâsî, kültürel, ekonomik, toplumsal, folklorik vs. özelliklerinden izler taşıdığını söylemek hakikatin ifadesi olacaktır. Bir yandan bu noktaların ortaya çıkarılmasında, diğer yandan da bir dinî

referansla paralellik arz etmeleri sebebiyle, o referansın delâletinin farklı bir alanda tezahürüne ışık tutmalarının mümkün olması yönüyle, hakkında “mânası sahihtir” denilen rivayetlerin, araştırmalarda ‘yardımcı unsurlar’ olarak kullanılmasında fayda olacağı izahtan varestedir. Her hususta olduğu gibi bu konuda da aslanan, ifrat ve tefritten kaçınarak, mutedil ulemânın yaptığı gibi ilmî hakikatler ışığında rivayetleri tetkik edip, imkân ölçüsünde sözün sahibini bulmaktır.

Bir diğer önemli husus da ‘önemli olan lafız değil mânadır’ diyerek ve ‘mânasına delâlet eden âyet ve hadisler mevcuttur’ diyerek her güzel sözün Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nisbet edilmesinde, yani ‘hadis olarak’ nakledilmesinde bir sakınca olmadığını söylemekten kaçınmaktır. Bu tür bir anlayış öncelikle, asr-ı saâdetten bugüne kadar sünnet-i mutahharayı koruma adına yapılan bunca gayretin bir anlam ifade etmediği mânasına gelmekte, ikinci olarak, hiçbir usulü olmayan bir tavır meşrulaştırma mânası taşımaktadır ki, bu da Allâh’ın sadece bu ümmete lütfu olan isnad sisteminin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan usul sisteminin hiçbir anlam taşımadığını iddia etmek olacaktır.

Özetle, çalışmada gerek mevzûât eserlerinde ve gerekse halk arasında hadis diye meşhur olmuş rivayetlerin incelendiği eserlerde “mânası sahihtir” denilen bazı rivayetlerin, ulemâ arasında da meşhur olduğu ve bu tür rivayetlerin birçoğunun aynı veya benzer mânada farklı lafızlarla asıllarının bulunduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

Abd b. Humejd, Ebû Muhammed, *el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humejd*, (thk. Mustafa b. el-Adevî), Riyad: Dâru Belensiyye, 1432/2002.

Abdullâh, Yüsrâ Saîd, “*et-Tenkîh li'l-ehâdisi'lleti leyse lehâ aslun ve ma'nâhâ sahîhun (cem'an ve dirâseten bi-ttatbiki 'alâ kitâbi'l-Mekâsidi'l-hasene li'l-Hâfız es-Sehâvî*”, Mecelle Dirâsât Da'avıyye, 2014, sayı, 27,

Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ' ammâ iştehera mine'l-ehâdisi 'alâ elsineti'n-nâs*, (nşr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1422/2001.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, *Kitâbü'l-İlel ve marifeti'r-ricâl*, (thk. Vasiyyüllâh b. Muhammed Abbâs), Riyad: Dâru'l-hânî, 1422/2001.

Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1419/1999.

Alâeddin b. el-Attâr, *Fetâva'l-İmâm en-Nebevî*, (thk. Muhamed el-Haccâr), Medine: Dâru's-selâm, 1405/1985,

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Ali b. Sultân, *Davu'l-me'âli şerhü Bedi'l-Emâlî*, (thk. Mâhir Edîb Habbûş), (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde, thk. Muhammed Hallûf Abdullah v.dğr.), İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016).

el-Esrârü'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzû'a, (nşr. Muhammed es-Sabbâğ), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1391/1971.

el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû', (nşr. Abdülfettâh Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1398/1978.

el-Mevridü'r-ravî fi'l-mevlidi'n-Nebevî, (thk. Mâhir Edîb Habbûş), (*Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Mollâ Aliyyü'l-Kârî* içerisinde thk. Muhammed Hallûf Abdullah v.dğr.), İstanbul: Dâru'l-lübâb, 1437/2016).

Mirkâtü'l-mefâtih şerhü Mişkâti'l-mesâbih, (thk. Cemâl Aytânî), Beyrut: Dâru kütübi'l-ilmiyye, 1422/2001.

Şerhü's-Şifâ, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2011.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sâhibi's-şerî'a*, (thk. Abdülmü'tî Kal'acî), Kahire: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1408/1998.

- es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2003.
- Bikâ'î**, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer, *en-Nüketü'l-vefiyye bi-mâ fi Şerhi'l-Elfiyye*, (thk. Mâhir b. Yâsîn el-Fahl), Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1427/2007.
- Dârekutnî**, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1422/2001.
- Deylemî**, Ebü Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, (thk. Saîd b. Besyûni Zağlûl), Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1406/1986.
- Dîneverî**, Ebü Bekr Ahmed b. Mervân b. Muhammed, *el-Mücâlese ve cevâhiri'l-ilm*, (nşr: Ebü Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1988.
- Ebû Dâvûd**, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen*, (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 1425/2004.
- el-Merâsîl*, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1408/1988.
- Ebû Gudde**, Abdülfettâh, *Lemhât min târihi's-sünne ve ulûmi'l-hadis*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1417.
- Ebû Nuaym**, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Târihu Isbahân*, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Ebü'l-Leys es-Semarkandî**, İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed, *Tenbihü'l-gâfilin*, (thk. Yusuf Ali), Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1421/2000.
- Elbânî**, Muhammed Nâsirüddin, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, Riyad: Mektebetü'l-maârif, 1422/2001.
- Emîr San'ânî**, Ebü İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmail, *Tavzihu'l-efkâr li ma'ânî tenkihi'l-enzâr*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire: el-Mektebetü's-selefiyye, 1366.
- Felâte**, Ömer b. Hasan Osmân, *el-Vaz' fi'l-Hadis*, Dimaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 1401/1981.
- Fîrûzâbâdî**, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, (thk. Mektebü tahkîki't-türâs), Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1426/2005.
- Gazzâlî**, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn ve bi-zeylihi Kitâbi el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ-i mine'l-ahbâr*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1402/1983.

Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis'*, (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Medine: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1397/1977.

el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn (Zehebî'nin tenkitleriyle beraber), Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1417/1997.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, (thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1416/1996.

Târihu Bağdâd, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1422/2001.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Büstî, *Me'âlimü's-Sünen*, (nşr. Muhammed Râğıb et-Tabbâh), Haleb, 1351/1932.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, (thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1411/1991.

Keşfü'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr 'ale'l-Kütübi's-sitte, (thk. Habîburrahman el-A'zamî), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1399-1979.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî el-Endülisî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, (thk. Saîd Ahmed A'râb), Ribat, 1396/1976.

İbn Arrâk, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfûa 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a*, (thk. Abdülvehhâb Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Siddîk), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1401/1981.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkı eş-Şâfi, *Târihu Medîneti Dimaşk*, (thk. Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî), Beyrut: Dâru'l-fîkr, 1415-1995.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm müsne'den an Rasûlilâh (sav) ve's-Sahâbeti ve't-Tâbi'in*, (thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.

İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed, *el-Fetâva'l-hadisiyye*, Kahire: el-Matbaatü'l-meymeniyye, 1307.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî *Lisânü'l-Mizân*, (nşr. Abdülfettâh Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmîyye, 1423/2002,

Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî, (nşr. Abdurrahmân b. Nâsır el-Berrâk, Ebû Kuteybe Nazzâr Muhammed el-Fâryâbî), Riyad: Dâru Tayyibe, 1426/2005.

İntikâdü'l-i'tirâz fi'r-reddi 'ale'l-Aynî fi şerhi'l-Buhârî, (thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Silefî, Subhî b. Câsim es-Sâmirrâî), Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1413/1993.

Nüzhetu'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker, (thk. Nüreddîn Itr), Dımaşk: Matba'atü't-tubâh, 1421/2000.

Tehzibü't-Tehzib, (thk. İbrahim Zeybek), Âdil Mürşid, Müessesetü'r-risâle, 1416/1995.

Telhisü'l-habîr fi tahrîci ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr, (nşr. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs), Mekke: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, *el-Muhallâ*, (thk. Muhammed Münir ed-Dımaşkı), Mısır: İdâretü't-Tabâ'ati'l-Müniriyye, 1350.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed, *Sahîhu İbn Hibbân*, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.

Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn, (thk. Mahmûd İbrahim Zây), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1412-1992.

Kitâbü's-Sikât, Haydarâbad: Matbaatü Meclis-i Dâireti'l-Osmâniyye, 1393-99/1973-79.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Menârü'l-münîf*, (thk. Abdülfettâh Abdülfettâh Ebû Gudde), Haleb: Mektebü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1390/1970.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (thk. Sâmi b. Muhammed es-Sellâme), Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999.

Tuhfetü't-tâlib bi-ma'rifeti ehâdisi Muhtasari İbni'l-Hâcib, (thk. Abdülgani b. Humeyd b. Mahmûd el-Kübeysi), Mekke: Dâru Hirâ, 1406/1986.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430-2009.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1300.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri, *Kitabü't-Tabakâti'l-kebîr*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Ehâdisü'l-kussâs*, (thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985.

Mecmû'atü'l-fetâvâ, (thk. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz), Riyad: Dâru'l-vefâ, 1426-2005.

İbnü'l-Arabî, Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003.

el-Mesâlik fi şerhi Muvatta'i Mâlik, (karaehû ve allaka aleyh, Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî), Âişe bint Hüseyin es-Süleymânî, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1428/2007.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali, *Kitâbü'l-Mevzû'ât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*, (thk. Nureddin b. Şükri Boyacılar), (muhakkakın mukaddimesi), Riyad: Mektebetu Edvâi's-Selef, 1418/1997.

el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye, (nşr. Halil el-Meys), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1403-1983.

et-Tebşıra, (thk. Mustafa Abdülvâhid), İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1390/1970.

İbnü'l-Esir, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1383/1963.

İbnü'l-Mülakkın, Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Misrî, *Muhtasarü İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehabî 'alâ Müstedreki Ebî Abdillâh el-Hâkim*, (thk. Abdullah b. Hamed el-Lahidân), Riyad: Dâru'l-Âsime, 1411.

İbnü's-Salâh, Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh fi 'ilmi'l-hadis*, (ta'lik, Üsâme el-Belhî), Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1426/2005.

Vaslu'l-belâğati'l-Muvatta' (thk. Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. Sıddîk, nşr. Abdülfettâh Abdülfettâh Ebü Gudde), (Tâhir el-Cezâiri'nin *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*'in sonunda birlikte.), Beyrut: Mektebü'l-matbû'âti'l-İslâmîyye, 1416/1995.

İbnü's-Siddîk, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed el-Gumârî, *el-Müdâvî li-'ileli'l-Câmi'i's-sağir ve Şerhi'l-Münâvî*, Mısır: Dâru'l-kütübi, 1996.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, *eş-Şifâ bi-ta'rifi hukiki'l-Mustafâ*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1404/1984.

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*, İstanbul: İFAV, 2011. "Mevzu", *DİA*, XXIX, 493.

- Kâsımî**, Muhammed Cemâlüddîn, *Kavâ'idü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs*, (thk. Muhammed Behcet el-Baytâr), Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1380/1961.
- Kurtubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdülmühsîn et-Türki), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1427/2006.
- Kurtubî**, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer, *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kikâbi Müslim*, (thk. Muhyiddin Dîb Müstü vd.), Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996.
- Kutlay**, Halil İbrahim, *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, İstanbul: İnkılâb basım yayım, 2012.
- Leknevî**, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *Zaferü'l-emâni bi-Şerhi muhtasari's-Seyyidi'ş-Şerîf el-Cürcânî*, (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Mektebü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1416.
- Mâlik b. Enes**, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *Muvatta' el-İmâm Mâlik*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Ebûzabî (Abudabi): Müessesetü Zayad b. Sultan, 1425/2004.
- Mervezî**, İshâk b. Mansûr, *Kitâbü'l-mesâil an imâmeyyi ehli'l-hadis Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Raheveyh*, (thk. Süleymân b. Abdullah), Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1425/2004.
- Muhammed Halef Selâme**, *Lisânü'l-Muhaddisin*, Musul, 2007.
- Münâvî**, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Ali el-Haddâdî, *Fezû'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1391-1972.
- Müslim**, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc en-Nisâbüri, *Sahîh-i Müslim* (mukaddime), (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Kahire: Daru'l-hadis, 1412/1991.
- Nesâî**, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünnü'l-kübrâ*, (thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Kahire: el-Matba'atu'l-Misriyye, 1347/1929.
- Nuaym b. Hammâd**, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî, *Zevâidü Nuaym b. Hammâd 'an İbni'l-Mübârek fî kitâbi'z-zühd*, (Abdullah b. Mübârek'in, *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik*'in içinde), (thk. Habîburrahmân A'zamî), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1386.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1412/1992.

el-Mekâsidü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine, (nşr. Abdullah Muhammed es-Siddîk), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1399/1979.

Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-Trâkî, (thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân), Medine: el-Mektebetü'l-Selefiyye, 1388/1968.

Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *Edebü'l-implâ' ve'l-istimplâ'*, (thk. Max Weisweiller), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1401/1981.

Sifîl, Ebubekir, “Levlâke' Rivâyeti ve “Nuru Muhammedi” Meselesi-1-12”, Gazete yazıları, Ocak 2013-Mart 2013, <https://ebubekirsifil.com/dosya/levlake-rivayeti-ve-nur-u-muhammedi/> (eriş. tar. 16 Haziran 2019)

Sübki, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfi es-Sübki, *Fetâva's-Sübki*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Câmi'u'l-ehâdis*, (nşr. Abbas Ahmed Sakr, Ahmed Abdülcevâd), Beyrut: Darû'l-fikr, 1414/1994.

ed-Dürerü'l-müntesire fî'l-ehâdisi'l-müştehire, (nşr. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ), Riyad: Câmîatü'l-Melik Suud, 1988.

el-Hasâisü'l-kübrâ, (thk. Muhammed Halil Herrâs), Kahire: Dâru'l-kütübî'l-hadîsiyye, 1387/1967.

Tedribü'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî, (thk. Ebü Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Riyad: Mektebetü'l-kevser, 1415/1994.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-evsât*, (thk. Târik b. Ivaz'ullah, Abdülmuhsin b. İbrahim), Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.

el-Mu'cemü'l-kebîr, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404-1983.

Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Tehzîbü'l-âsar ve tafsilü's-sâbit 'an Resûlillâhi sallallâhu 'aleyhi ve sellem mine'l-ahbâr*, (Müsnedü Ömer İbn el-Hattâb), (thk. Mahmûd Muhammed Şâkir), Kahire: Matba'atu'l-medenî, 1375.

Tahhân, Mahmud, *Usulu't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1403/1983.

Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd), *el-Câmi'u's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire: Matba'atu Mustafa el-Halebî, 1398/1978.

- Ukaylî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *Kitabü'd-dü'afâ'*, (thk. Hamdi b. Abdülmecî es-Selefî), Riyad: Dâru's-sumay'î, 1420/2000.
- Yardım**, Ali, *Hadis I-II*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2010.
- Zebîdî**, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk. Mustafa el-Hicâzî), Kuveyt: Matba'atu Hükümeti'l-Kuveyt, 1405/1985.
- Zehbî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, (zeyliyle birlikte), (thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdülmecûd), Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1416/1995.
- Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (nşr. Şuayb el-Arnaûd v.dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.
- Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşahîr ve'l-a'lâm*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.
- Zerkeşî**, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed et-Türkî el-Mısırî, *et-Tezkira fi'l-ahâdisi'l-müştehirâ*, (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1406/1986.
- el-İcâbe li-irâdi me'stedrekethü Âişe 'ale's-Sahâbe*, (thk. Saîd el-Efgânî), el-Mektebü'l-İslâmî, 1390/1970.
- Zeylâî**, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbü'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye*, (tsh. Muhammed Avvâme), Cidde: Müessesetü'r-reyyân, ts.
- Zürkânî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf, *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta' el-İmâm Mâlik*, (nşr. Komisyon), Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1407/1987.